

II FORMACIÓ DEL PLA NACIONAL DE FORMACIÓ D'UNIVERSITATS DEL CURS 2019-2020

Introducció a l'economia política

Índex

1. Introducció.....	2
2. Metodologia.....	2
3. Fragment de <i>Economia Mundial. Deconstruint el capitalisme global</i>	3
4. Fragment de <i>Iniciación a la economía marxista</i>	14
5. Fragment de <i>Tornar a encantar el món –El feminisme i la política dels comuns-</i> , de Silvia Federici	31
6. Qüestionari.....	40

Introducció:

Mitjançant aquesta formació volem aproximar-nos a l'economia política marxista, amb l'objectiu d'entendre els principals trets del capitalisme, “*entès com una manera d'organitzar les societats en la seva forma de produir, distribuir i consumir, com una pròpia dinàmica de funcionament global*” (Franquesa i Maestro-Yarza, 2018, p1).

La primera part del document, consta de fragments del llibre *Economia Mundial. Deconstruint el capitalisme global* on s'analitzen els diferents enfocaments de l'economia i defineix el perquè seguirem l'anàlisi mitjançant l'economia política, així com els principals conceptes d'estructura econòmica i les lleis i dinàmiques principals dins del sistema capitalista.

Creiem necessari explicar conceptes i lleis d'economia política estrictament marxistes en la formació, la segona part d'aquesta és un fragment de *Iniciación a la economía marxista*, d'Ernest Mandel, economista referent en la teoria marxista de la segona meitat del segle XX.

Finalment, per posar sobre la taula un debat actual, proposem la lectura d'un capítol del llibre *Tornar a encantar el món* de Silvia Federici, que gira entorn el concepte d'acumulació primitiva i l'actual crisi de reproducció social.

Al final del document, trobareu un annex que inclou el llibre sencer de *Tratado de Economía Marxista* d'Ernest Mandel on amplia els conceptes explicats en aquest document i estudia “*a partir de dades empíriques de la ciència d'avui -1962- per examinar si allò essencial de la teoria econòmica de Marx continua o no sent vàlida*”.

Metodologia:

Primer, anoteu la quantitat de militància respecte el total que s'ha llegit la formació i quanta ha participat al debat per contestar les preguntes. Aquestes són orientatives, un fil conductor per al debat, però no necessàriament s'han de contestar totes ni fer-ho de forma tancada i conclusiva.

Es valorarà molt positivament que el nucli faci un apartat de valoració de la formació en si, és a dir, valorar si el format i extensió és l'adequat, si es considera positiva l'elecció de textos, si ha servit per a millorar la formació de la militància, si el nivell és apropiat, etc.

Entenem que potser la militància pensa que es tracta d'una lectura molt àmplia però la SNLI volem fer èmfasi en la necessitat que la militància adquireixi certa disciplina d'estudi teòric. Així, animem a abordar amb paciència i temps el text.

Les conclusions, respostes, reflexions i valoracions que vulgui cada nucli s'han d'enviar abans que acabi el mes d'abril a lluitaideologica@sepc.cat

Continguts

Fragment de *Economia Mundial. Deconstruint el capitalisme global*:

1.2. La ciència econòmica: objecte d'estudi i mètode

Moltes són les definicions que, a partir de criteris diferents, s'han donat al concepte de ciència. N'hi ha que s'han centrat en la necessitat de l'existència d'un objecte d'estudi, mentre que d'altres han posat l'èmfasi en el mètode utilitzat per dur a terme aquest estudi. Malgrat això, les definicions més acceptades són les que s'han fixat conjuntament tant en l'objecte com en el mètode. Seguint M. Bunge (1973), la ciència es pot definir com el conjunt d'idees que constitueixen un coneixement que reuneix tot un seguit de característiques: és racional -caracteritzada per la coherència i/o consistència dels seus enunciats, sistemàtica, objectiva -persegueix la veritat fàctica i comprova o verifica, mitjançant l'observació i/o l'experimentació, la seva adaptació als fets- i perfectible, ja que es troba en un procés continu envers l'avenç del coneixement. La ciència és *històrica* -canviant al llarg del temps- i també és un producte sociocultural, atès que els científics viuen en una societat i comparteixen amb ella una cultura, uns valors, etc. Però cal aprofundir una més en els trets definitoris i diferenciadors de la ciència respecte d'altres pràctiques no científiques.

En definitiva, la ciència és una activitat intel·lectual que permet -mitjançant un procediment lògic, és a dir, de manera ordenada i sistemàtica (mètode)- validar les lleis que governen la realitat objectiva (objecte d'estudi). Una activitat intel·lectual sense objecte pot ser molt complexa o elegant, però no és ciència. És especulació, i no es pot discutir científicament.

En el cas de les ciències socials, la *realitat social* es constitueix en el seu objecte d'estudi pel fet que es tracta d'una existència objectiva, estructurada, canviant o dinàmica, però que segueix certes pautes o lleis d'evolució o canvi que poden ser estudiades. Les ciències socials, per tant, tenen un objecte perfectament observable: la realitat social.

Pel que fa a l'economia, no existeix unanimitat a l'hora de delimitar i precisar el seu objecte d'estudi. La definició més coneguda, molt arrelada en la concepció clàssica de l'economia com a ciència de la riquesa, és la que L. Robbins va formular el 1932. Aquest autor va dir que l'economia és la «ciència que estudia la conducta humana com una relació entre fins i mitjans que tenen usos alternatius». Malgrat que hi ha un ampli consens sobre la seva validesa, no tots els economistes l'accepten, com tampoc accepten la definició clàssica sobre la qual es fonamenta.

Bàsicament, les crítiques se centren en el fet que aquesta definició no solament considera l'economia una ciència *atemporal*, sinó també una mera praxeologia -una lògica d'elecció formal- resultat d'extrapolar els comportaments de l'individu -considerat aïlladament com a *homo economicus*- en el conjunt de la societat. A més, seria una ciència centrada a estudiar només les relacions entre els éssers humans i les coses, deixant de banda les relacions entre els mateixos éssers humans, és a dir, les relacions socials. En definitiva, li retreuen que no té en compte les peculiaritats de la ciència econòmica com a ciència factual, aplicada i social. Aquestes peculiaritats es presenten per la conjunció de tres aspectes principals: no es pot obviar que la realitat econòmica és un entramat de relacions canviant -per tant, els conceptes i les

categories teòriques que s'han d'utilitzar no són aliens al temps i al lloc d'estudi-; la realitat observada és multidisciplinària, per la qual cosa cal tenir en compte molts aspectes no estrictament econòmics; i, finalment, l'analista forma part de la realitat observada, raó per la qual no es pot abstreure d'un cert grau de subjectivisme que caldrà explicitar.

Les inconsistències de la definició de Robbins han estat assenyalades tant per economistes ortodoxos com per economistes heterodoxos. Així, es pot afirmar que en la història del pensament econòmic existeixen, en termes generals, dues formulacions alternatives, fonamentalment antagòniques, per apropar-se a l'economia. Una d'elles es pot identificar amb el terme *anàlisi econòmica* (Economics) i l'altra, amb *economia política*. La primera defineix l'economia a la manera de Robbins (1932), és a dir, com l'assignació de recursos escassos susceptibles de ser utilitzats amb finalitats alternatives, i escull l'escassetat com a element definitori. Com assenyalava Guerrero (2002), la cadena conceptual d'aquest enfocament ortodox es podria resumir així: individu -escassetat – elecció – eficiència - intercanvi – mercat - economia de mercat. En definitiva, entén allò econòmic com tot allò que es canvia per diners, en què el preu és el filtre per separar tot el que és econòmic del que no ho és. Per altra banda, la segona formulació, a partir de l'enfocament de l'economia política, defineix l'economia com la ciència que estudia la creació de la riquesa i la distribució del producte entre les diferents classes socials, posant l'accent en el procés de reproducció social. És a dir, en com les diferents societats s'organitzen *materialment* per tal de garantir la seva sostenibilitat i perdurabilitat al llarg del temps. En aquest segon cas, la cadena conceptual seria: societat – reproducció - treball – producte social - excedent - mode de producció - capitalisme.

L'enfocament de l'economia política presenta l'avantatge que permet considerar activitats econòmiques totes les relacionades amb la producció, la distribució i el consum de béns materials; i, per tant, destaca que el rellevant és la capacitat de produir i reproduir els béns. L'activitat econòmica es manifesta a la vegada com una combinació d'immutabilitat i canvi, i ha d'incorporar dues menes d'intercanvi: el del homes i les dones amb la natura i el dels individus entre si. En definitiva, l'activitat econòmica és un procés que adopta formes de creixement, evolució, adaptació, assimilació i canvi. L'economia, com a estudi de les condicions de reproducció, ha de reunir elements axiològics, materials i institucionals (en un conjunt tan coherent com sigui possible).

En aquesta aproximació a l'objecte d'estudi, des del plantejament reproductiu i global de l'economia política, doncs, podem caracteritzar la naturalesa de l'anàlisi econòmica des d'una perspectiva triple:

- El caràcter *històric* del procés econòmic, el qual implica negar l'existència de lleis universals (i eternes). En la mesura que el procés econòmic té un caràcter històric, també ho seran les lleis que expliquen el comportament dels fenòmens econòmics. Com ha afirmat Gill (2002), la producció no es troba tancada en lleis naturals independents de la història.
- La dimensió *social* de l'economia, la qual posa en relleu les relacions de l'individu amb l'entorn, amb la societat. No s'entenen els individus com a éssers aïllats, racionals i «econòmics» l'homo economicus-, sinó interactuant entre ells basant-se en diferents paràmetres i interessos.

- La concepció de la realitat econòmica com un sistema *obert*, és a dir, com un sistema amb interacció constant i condicionament mutu amb altres sistemes diferents de l'econòmic, com poden ser l'ecològic o el polític (...).

Finalment, l'economia aborda la gestió de problemes en què hi poden haver interessos contraposats. És freqüent que una solució -que es justifica amb les premisses adoptades, les observacions seleccionades i la forma en què aquestes es justifiquen -afavoreixi una part de la societat i en perjudiqui d'altres. Les societats tenen interessos diversos: de classe, de país, de sexe, d'edat. Per exemple, un país pot destinar recursos a rescatar els bancs o a rescatar famílies desnonades a conseqüència d'una crisi. Cada col·lectiu tractarà de buscar la justificació del seu rescat i intentarà justificar el seu interès dient que és general.

Aquesta contraposició d'interessos acaba afectant metodològicament -des del principi- les ciències socials en general i l'economia en particular. Ja des del seu naixement es plantegen dos enfocaments respecte a la finalitat de les ciències socials. Hi ha un primer enfocament que sosté que *la finalitat de les ciències socials és que no canvii res*, que es mantingui l'ordre existent. El primer exemple d'aquest enfocament és Maquiavel, amb *El príncep* (1513). En aquesta obra, tracta d'assessorar els qui manen en la societat respecte al que han de fer per mantenir-se en el poder i conservar l'ordre social i econòmic imperant.

Però hi ha un altre enfocament alternatiu que sosté que *les ciències socials han de buscar les propostes de canvi que permetin millorar les condicions de vida de la majoria social*. Es tracta d'enfocaments reformistes o revolucionaris que entenen que la funció d'aquestes ciències és, en principi, canviar el món i no conservar-lo tal com és. El primer exemple d'aquest enfocament el trobem amb Thomas More, a *Utopia* (1516) aquesta obra es reflexiona sobre com es pot organitzar una societat que es pugui considerar millor per a la majoria social.

Els dos enfocaments poden tenir un desenvolupament metodològic correcte com a ciència, però arribaran a resultats diferents, contraposats i sovint polèmics. Cal distingir la polèmica científica -es contrasten bé les hipòtesis, s'analitzen bé les dades, etc.- de la polèmica dels interessos que es troben al darrere de cada posicionament.

1.4. Conceptes d'estructura econòmica

Com s'acaba d'explicitar, l'estudi de la realitat econòmica no es pot segmentar, i cal intentar prendre en consideració el màxim d'elements possibles per tal de poder incorporar tots els aspectes essencials de la realitat que es pretén estudiar. Per fer-ho, l'opció metodològica escollida per abordar el nostre objecte d'estudi (l'economia mundial) és el mètode econòmic i estructural, que és el resultat d'una síntesi d'aportacions llarga i complexa, entre les quals cal destacar les escoles estructuralista, institucionalista i marxista, de les quals acabem de parlar. L'aportació fonamental de l'enfocament estructural en l'anàlisi econòmica es basa en el seu caràcter global. Cal destacar la utilitat i la necessitat d'aquest mètode per poder entendre en profunditat el sistema econòmic capitalista mundial, perquè aquest sistema és una totalitat, és una realitat objectiva configurada com a unitat estructurada, en la qual els seus elements -desenvolupament, subdesenvolupament, centre o perifèria- només es poden comprendre dintre del conjunt, ja que estan posicionats i interrelacionats de manera estable a l'interior de l'estructura global. A continuació es presenten els principals

conceptes d'aquesta metodologia que en permetran definir des d'una perspectiva estructural l'economia mundial o sistema econòmic mundial.¹

L'estructura econòmica és el conjunt de relacions econòmiques estables que es produeixen entre els membres d'una societat (organitzats en classes socials) en l'àmbit de la seva activitat econòmica. Aquestes relacions seran de tres tipus:

- *Relacions de producció*: les que regulen la manera específica en què cada individu insereix en el procés de producció. Aquestes relacions són de dos tipus: les que fan referència a la propietat dels mitjans de producció, i que en definitiva determinaran l'apropiació final del producte i de l'excedent que es pugui generar (si és el cas); i les que fan referència a la divisió del treball, ja sigui social, tècnica o sectorial.
- *Relacions de distribució*: les que determinen la part del producte i de l'excedent que correspon a cada individu o col·lectiu d'individus en el repartiment social. En el capitalisme adopten la forma de salaris i beneficis en les seves diferents manifestacions: rendes, dividendes, interessos, etc.
- *Relacions de consum*: les que determinen la manera en què s'utilitza la part corresponent a cada individu en funció de la distribució i, en darrer extrem, de les relacions de producció.

En definitiva, les relacions de producció regulen com es dirigeix la producció i quin paper hi té cada membre de la societat, les de distribució regulen el repartiment entre els membres de la societat del producte obtingut i les de consum regulen la manera en què s'utilitzen les rendes derivades del producte social, ja sigui consum productiu o consum improductiu. Les relacions de producció, que inclouen el sistema de propietat dels mitjans de producció, acaben determinant les altres relacions, és a dir, aquest ordre no es pot alterar, ja que, segons com es faci, la distribució i el consum quedaran condicionats. Així, en una societat agrària és probable que qui té la propietat de la terra acabi controlant la distribució i la forma de consum del cereal que n'obtingui.

A banda de les relacions entre els diferents membres de la societat, estableixen relacions amb els diferents instruments i objectes de treball de què disposen. Així, definirem les *forces productives* com el conjunt de recursos materials i intel·lectuals que té una societat i que posa en funcionament per garantir la subsistència la reproducció de la seva estructura econòmica. Es a dir, es tracta de tenir en compte el conjunt de recursos humans, les condicions naturals de la producció, les matèries primeres que aquestes ofereixen, els mitjans de producció que les transformen, el coneixement tècnic de què disposa la societat per dur a terme aquesta transformació, etc.

Les forces productives es caracteritzen sempre per un grau de desenvolupament determinat, que queda definit tant pel que és quantitatiu com per les característiques qualitatives dels recursos utilitzats. Aquest desenvolupament de les forces productives ha de permetre produir cada cop més amb un menor esforç relatiu, de manera que cada cop es depengui menys dels límits imposats per la natura. És per això que el desenvolupament de les forces productives s'identifica amb el progrés d'una societat. D'altra banda, però, les forces productives són un conjunt estructurat, de manera que tots els seus elements estan interrelacionats. El desenvolupament desigual en ells, o el trencament d'algunes de les seves interrelacions, pot dificultar el desenvolupament de l'estructura de les forces productives com a bloc o, en definitiva, pot qüestionar el seu progrés.

¹ Martínez Peinado i Vidal Villa (2001).

1.4.1. Mode de producció

El conjunt estructurat de relacions econòmiques específiques (estructura econòmica i de forces productives -amb un grau determinat de desenvolupament- el denominarem *mode de producció*. Es tracta d'un model teòric que expressa un concepte amb un alt component d'abstracció i que recull els aspectes més globals, profunda i estables del desenvolupament i el funcionament d'una societat. Se situa fora d'un marc geogràfic o temporal concret. Pressuposa en aquesta abstracció la seva definició aïllada de factors particulars i considera que en una societat és probable que un mode de producció coexisteixi amb d'altres.

Aquest concepte pretén identificar els paràmetres o criteris que defineixen les característiques comunes en el règim econòmic que podem trobar entre societats poden estar distants en el temps o en l'espai. Definim un mode de producció establint un seguit d'atributs en les seves relacions econòmiques i en la seva base material.

Es tracta de definir i observar:

- la forma de la propietat dels mitjans de producció,
- l'estructura de classes socials,
- el desenvolupament de la divisió del treball, ja sigui de caràcter social, tècnic o sectorial;
- la forma d'apropiació i distribució del producte i de l'excedent (que deriva de les formes de propietat dels mitjans de producció),
- els nivells quantitatius del producte social i de l'excedent (determinats pel grau de progrés tècnic), i de la capacitat quantitativa de producció social (determinats pel progrés),
- les formes quantitatives de l'excedent (tribut, benefici, etc.),
- i el desenvolupament sectorial de les diverses forces productives i el seu pes en el desenvolupament global (de manera que no a tots els modes de producció el sector productiu dominant és el mateix).

En definitiva, els modes de producció són estructures teòriques que pretenen reflectir la *base econòmica* de la societat.

Al llarg de la història de la humanitat es poden distingir modes de producció diferents, i n'hi ha que han arribat a ser dominants:

- a. El *mode de producció comunitari primitiu*, basat en la caça i la recol·lecció, no té classes socials - tot i que si que ha establert una divisió del treball-- perquè no té excedent ni capacitat d'acumular.
- b. El *mode de producció tributari*, basat en l'explotació agrària, en què apareix una classe social dominant que posseeix la terra i que rep un tribut dels qui la treballen. En contraprestació, els ofereix protecció militar i coneixement tècnic- amb unes castes sacerdotals que regulen el calendari agrari-, que garanteix, als llocs on és possible desenvolupar els conreus de cereals, un estil de vida superior i més estable que el de la comunitat primitiva. Aquest mode de producció coneix dues fases: precoç (mode de producció feudal) i avançada (asiàtic, americà).
- c. El *mode de producció capitalista*, basat en la producció industrial i el comerç, en què apareix una classe social (capitalista) que disposa de la propietat privada dels mitjans de producció com a forma de capital. Enfront d'aquesta classe se'n desenvolupa una altra que viu i es reproduïx a canvi d'un salari, a canvi de vendre la pròpia capacitat de treball (proletariat).

D'altra banda, també es poden distingir altres modes de producció que han tingut un paper subordinat en la història de diferents societats i que, per tant, no han arribat mai a ser dominants. De fet, la definició de molts altres modes de producció constitueix un debat obert. Entre ells i a manera d'exemple, es poden esmentar els següents:

- El mode de producció esclavista, que es basa en la propietat de les persones per part de la classe dominant. Com que els esclaus no es reproduïxen amb

prou celeritat, és necessari aconseguir contínuament més mà d'obra esclava, la qual cosa col·lapsa el sistema.

- El mode de producció mercantil simple, que obté l'excedent del tràfic comercial de productes.
- El mode de producció soviètic o comunista, en què l'Estat regula la vida econòmica i distribueix l'excedent entre inversió i consum, en un intent de transició a un mode de producció socialista en què la societat seria la propietària i la reguladora d'aquest procés.
- El mode de producció domèstic, que, desenvolupat bàsicament per les dones, permet la reproducció de la mà d'obra i el fet de tenir-ne cura, de manera que garanteix el manteniment.

1.4.2. Formació social

Tal com hem vist, els modes de producció són estructures teòriques que pretenen reflectir la base econòmica de la societat. Però, tal com ja s'ha comentat a bastament, la dimensió econòmica no esgota tota la realitat social. Per altra banda, el concepte de mode de producció és una estructura més teòrica que historicoconcreta. Per tal d'incorporar les instàncies no econòmiques i avançar una mica més en un procés de concreció progressiva, es necessita un nou concepte, el de formació social. Aquest concepte fa referència a una societat concreta en un moment determinat del temps; es tracta, per tant, d'un concepte amb menys abstracció que el de mode de producció i que té en compte més relacions i elements de la realitat social, a més dels estrictament econòmics. Així, una formació social es pot definir com una estructura estable que combina modes de producció en un lloc i un moment determinats de la història. Es tracta, per tant, de quelcom concret i observable.

En la formació social coexisteixen diversos modes de producció -per bé que sempre n'hi haurà un de dominant- que conformen una societat única i particular, amb les seves especificitats. Així, a la Catalunya actual, tot i que el mode de producció hegemònic és el capitalista, coexisteixen segments socials sota un mode de producció tributari feudal (els pagesos arrendataris de terres de l'Església a Lleida), un mode de producció esclavista (entre el món de l'emigració clandestina en tallers furtius o prostíbuls), un mode de producció socialista (en les cooperatives), etc.

La *formació social articula* els diferents nivells de l'existència social, que són tres:

- Els recursos materials i intel·lectuals de què disposa cada societat per a la seva subsistència i reproducció en cada moment (infraestructura de la formació social): la seva població i capacitat de treball, l'entorn mediambiental, els recursos naturals al seu territori, els mitjans de producció, el grau de desenvolupament tècnic i científic, etc.
- Les diferents classes i grups socials, i les relacions establertes entre elles i ells, que determinen la posició dels individus en la societat i les condicions materials de la seva existència com a membres de la col·lectivitat (*estructura de la formació social*).
- El conjunt de manifestacions socials que es produeixen en la societat fora de l'esfera de l'activitat econòmica, malgrat que sovint en deriven (*superestructura de la formació social*): la ideologia, la cultura, les institucions polítiques, la religió, etc.

En general es tracta de les formes en què s'expressa la consciència social sobre la pròpia organització de la comunitat, la seva justificació i el conjunt de mecanismes institucionals per tal de reproduir l'estructura existent. Atès que en tota formació social només hi ha un mode de producció dominant, és aquest el que determina el caràcter de la superestructura en darrer terme.

Aquests tres elements de la formació social conformen un conjunt estructurat, amb relacions fortes i estables entre ells. Els dos primers constitueixen la *base econòmica* d'una formació social, mentre que el tercer consisteix en el conjunt d'instàncies i institucions no econòmiques, sovint centrades a reproduir la base econòmica existent.

1.4.3. Sistema econòmic

Cal tenir present que les societats han estat en general connectades les unes amb les altres. Les formacions socials s'han interrelacionat històricament de maneres diferents i, per tant, han establert connexions de diversos graus d'estabilitat i profunditat. Quan aquestes relacions són fortes i profundes, es pot arribar a un punt en què el que passa en una formació social -ja sigui en la seva infraestructura, estructura o superestructura- només es pot entendre si es tenen en compte les relacions exteriors que manté. Cal, per tant, incorporar un darrer concepte que permeti designar aquesta nova totalitat de la qual la formació social individual és només una part. Així, es defineix un *sistema econòmic* com una estructura estable de formacions socials que mantenen unes interrelacions fortes, estables i profundes, de tal manera que la posició d'aquestes formacions socials en el sistema en defineix la dinàmica interna.

Un sistema econòmic existeix com una realitat concreta i observable que es produeix en un lloc i un moment determinats. L'existència d'un sistema econòmic mundial és molt recent. De fet, les societats humanes no han mantingut relacions econòmiques estables entre si a escala mundial fins fa relativament poc temps.

Tal com succeeix en les formacions socials, en el sistema econòmic mundial es poden distingir la infraestructura, l'estructura i la superestructura del sistema. Ara bé, la superestructura mundial no és tan sols la mera suma de les infraestructures de cada una de les formacions socials. Així, uns factors infraestructurals com poden ser el clima o el trànsit marítim no es poden entendre si no és des d'una perspectiva mundial. És a dir, la infraestructura del sistema mundial és quelcom més que la suma de les infraestructures de cada formació social de les que componen el sistema econòmic mundial. El mateix es pot dir de l'estructura (relacions econòmiques) i encara més de la superestructura, en què, per exemple, és molt visible que els organismes internacionals (com ara l'FMI, el Banc Central Europeu o l'ONU) tenen una existència autònoma respecte de les superestructures estatals de cada formació social.

Encara que dins del sistema mundial conviuen diversos modes de producció, n'hi ha tan sols un de dominant. Actualment, el mode de producció dominant a escala mundial -i, per tant, el que imposa les regulacions- és el capitalista. Per això ens podem referir al sistema econòmic actual anomenant-lo sistema capitalista.

Dins del sistema econòmic mundial poden existir subsistemes. De fet, tal com s'analitza més endavant (→ El sistema Centre -Perifèria. La nova Semiperifèria), una interpretació del sistema actual és la que divideix el món entre un centre i una perifèria (amb l'especificitat de la semiperifèria), on trobem dos (o tres) subsistemes compostos per formacions socials que comparteixen característiques estructurals i que alhora mantenen entre elles determinades relacions econòmiques estables i permanents, les quals es poden descriure i analitzar.

1.4.4. Dinàmica estructural

Fins aquí s'ha dut a terme una descripció estàtica de la societat. Però les estructures socials i econòmiques es troben sotmeses a canvis al llarg del temps; de fet, sempre estan en moviment, perquè la realitat mateixa sempre es va modificant. Alguns d'aquests *canvis* només representen una evolució de les estructures, però n'hi ha d'altres que impliquen una modificació definitiva i la substitució de les antigues per

unes de noves. En aquest segon cas, es tracta de *canvis d'estructures* o *canvis estructurals*.

En el cas que els canvis en els components de l'estructura només signifiquin modificació parcial, ens trobem que aquestes modificacions -que poden afectar un o més d'un dels components- comporten que la resta de components es vagin adaptant al funcionament del tot estructural. Aquest tot estructural disposa d'uns *mecanismes de regulació* que permeten que l'estructura pugui assumir els canvis sense modificar-la en profunditat. Es tracta de mecanismes molt variats i específics de cada estructura; de fet, són mecanismes econòmics, coercitius, polítics, etc. Però quan l'acumulació d'aquests canvis impedeix el manteniment de les relacions definitòries de cada estructura, llavors s'imposa el canvi. Quan alguns dels mecanismes de regulació fallen, és quan se'n desenvolupen d'altres que incorporen les modificacions necessàries amb l'objectiu de mantenir la reproducció global.

Un exemple ben il·lustratiu d'això últim el trobem en el cas del binomi mercat-estat, entenent l'estat com un dels mecanismes de regulació de l'estructura econòmica capitalista: quan el mercat, al llarg de la crisi dels anys trenta del segle passat, va demostrar la seva ineficàcia, l'estat va entrar en acció, però la crisi dels anys setanta va fer que se'n tornés a qüestionar l'eficàcia reguladora. Al llarg de tot aquest procés, l'estructura econòmica va evolucionar, però no va deixar de ser capitalista en cap moment. El mateix passa amb les forces productives. El progrés, per si mateix, és evolució i millora de les tècniques i els recursos, i en manté la interrelació, però pot arribar un moment que es traspassi el límit que permeti aquesta interrelació entre les forces productives existents i l'estructura econòmica. Es pot arribar a la situació que calguin canvis més profunds: modificar les fonts d'energia -per garantir la sostenibilitat- o el volum i la qualitat dels recursos humans, o bé els de l'àmbit científicotècnic, per tal de generar els canvis que permetin fer front a les noves necessitats plantejades per l'estructura econòmica.

En qualsevol cas, quan l'estructura econòmica o el desenvolupament de les forces productives ha acumulat tal quantitat de canvis (quantitatius i qualitatius) que fan inservibles els mecanismes de regulació, caldrà un canvi de mode de producció. L'exemple més clàssic és el del pas del feudalisme al capitalisme, amb les forces productives encotillades per l'estructura feudal i una nova classe emergent (la burgesia) que requeria noves relacions socioeconòmiques per imposar una nova forma de produir (la capitalista).

(...)

2.3. La dinàmica capitalista: lleis i efectes

Un cop analitzades les relacions estructurals bàsiques que conformen l'estructura econòmica capitalista, cal analitzar-ne el funcionament a mesura que es reproduïx de manera dinàmica. La dinàmica capitalista consisteix fonamentalment en la utilització contínua i ininterrompuda del capital per obtenir més capital. D'aquest procés de reproducció o moviment circulatori permanent del capital en direm procés d'acumulació de capital.

L'acumulació de capital es regeix per una sèrie de lleis que suposen un seguit de contradiccions, que han anat determinant el funcionament del capitalisme i que permeten distingir-hi diferents fases estructurals que seran analitzades posteriorment. És a dir, els intents de superar aquestes tendències contradictòries han modificat -en forma d'efectes- la dinàmica estructural capitalista.²

² Martínez Peinado i Vidal Villa (2001).

3.1. Les lleis de la dinàmica capitalista

Les lleis fonamentals que regeixen aquesta acumulació de capital afecten factors diferents, com ara la desocupació estructural de la força de treball i el desequilibri entre la capacitat d'oferta i la capacitat de demanda generades en aquest procés, com també la pressió que provoca la tendència a la caiguda de la taxa mitjana de guany, clarament contradictòria amb la maximització dels beneficis, que és un dels motors fonamentals del capitalisme.

2.3.1.1. La llei de sobrepoblació relativa

Tal com s'ha vist en l'epígraf anterior, els capitalistes es veuen obligats a introduir el progrés tècnic en els processos de producció com a manera d'augmentar la taxa de plusvàlua i l'escala de producció, així com per obtenir més guanys en tot el procés.

Aquesta necessitat, manifestada de manera individual entre els diferents capitalistes, ha fet que el capitalisme hagi suposat el màxim desenvolupament de les forces productives respecte d'altres modes de producció preexistents. La manifestació més evident i contrastada d'aquesta incorporació de progrés tècnic s'ha concentrat en les activitats de transformació, és a dir, en el sector industrial. Un sector que, a la vegada, és el que aparentment presenta menys limitacions per a la seva expansió si es considera la relació que manté amb la natura. També les activitats de circulació i distribució de mercaderies han experimentat un progrés tècnic important, però no deixen de ser activitats derivades del que ja s'ha produït i, per tant, el desenvolupament de les seves forces productives deriva sempre del desenvolupament de les forces productives del sector industrial.

A partir d'aquí es pot definir el progrés (capitalista) com el desenvolupament de les forces productives motivat i dirigit per les necessitats d'incrementar el capital i la plusvàlua generada en els processos de valorització del capital. Aquesta valorització del capital (D) es du a terme mitjançant l'esfera productiva (valorització productiva), és a dir, «l'economia real», en què es genera valor i guany capitalista. D'altra banda, la rendibilitat també es pot buscar per altres vies, com la financera, i si bé en aquesta no podem parlar de generació de valor, sí que cal dir que es tracta d'un procés paral·lel a la valorització del capital en l'àmbit productiu, en el qual s'obté una rendibilitat que actua en l'esfera financera (gràfic) (→ Globalització, neoliberalisme i crisi).

El fet que la part de la plusvàlua generada es torni a invertir plusvàlua, suposa una ampliació de l'escala de producció. L'ampliació de l'escala de producció dona lloc a una creixent composició orgànica del capital, la qual cosa implica que el capital constant creixi més, en termes relatius, que el capital variable. És a dir, la tendència capitalista de substituir el treball «viu» pel treball «mort» en els processos de producció, genera un excés relatiu del primer (força de treball) respecte de la utilització del segon (mitjans de producció). En definitiva, cada vegada hi ha més mitjans de producció i es necessita menys força de treball per utilitzar-los.

Aquest procés de substitució dels treballadors ha estat una constant en la història del capitalisme i s'ha traduït en l'existència permanent d'atur, en l'expulsió de força de treball del procés de producció i/o en força de treball que no aconsegueix entrar-hi. Es genera d'aquesta manera el que Marx va batejar com a «exèrcit industrial de reserva», és a dir, un contingent de força de treball disponible que pot adquirir formes diverses (desocupació, subocupació, ocupació en activitats no productives, etc.) i que en últim extrem actua com a palanca de l'acumulació pel fet que permet pressionar a la baixa el preu de la força de treball (salari) i enfortir així la posició del capitalista en la relació capital/tr treball. Malgrat que en alguns casos la seva existència s'ha vinculat a factors demogràfics (excés de població), la realitat empírica dels índexs d'atur de diferents societats -amb volums de població molt variats i dinàmiques demogràfiques igualment diverses (→ Estructura i dinàmica demogràfica. La relació població - economia) - posa en evidència que la desocupació o l'atur és una característica estructural del

desenvolupament capitalista. De fet, la insuficiència de recursos per ocupar tota la població no és una categoria universal, sinó un fet relatiu provocat per les necessitats de reproducció d'un mode de producció específic (el capitalista). Es relaciona, per tant, amb la manera d'organitzar la producció, amb la manera d'utilitzar els mitjans de producció i amb les diferents finalitats de la producció (satisfer necessitats, obtenir beneficis, etc.). Estrictament parlant, no és la quantitat de mitjans de producció la que genera població «sobrant», sinó la utilització capitalista dels mitjans de producció amb la finalitat de maximitzar el guany individual dels capitalistes (i reduir els costos). Per aquest motiu, aquesta sobrepoblació es caracteritza com a *relativa*.

2.3.1.2. La reproducció ampliada del capital i la proporcionalitat

Qualsevol societat, per tal de subsistir, ha de reconstruir periòdicament la capacitat productiva, l'ha de reproduir. Necessita substituir els mitjans de producció utilitzats en la producció i conservar i renovar la força de treball. La reproducció és *simple* si manté la capacitat productiva, sense modificar-ne la magnitud; però és *ampliada* si la capacitat existent senzillament no es reconstrueix, sinó que s'incrementa. La reproducció capitalista és essencialment reproducció ampliada de capital, i la reproducció dels seus elements materials (mitjans de producció i força de treball) té com a finalitat la realització d'aquest objectiu. Així, el capitalista només destina una part dels seus ingressos al consum personal i transforma la resta en capital, que s'afegeix a l'antic capital. En conseqüència, la racionalitat del mode de producció capitalista radica a obtenir el màxim benefici possible per tal d'incrementar el capital. Per tant, una de les característiques principals del capitalisme és la seva tendència a l'expansió. El creixement del capital, identificat amb els processos d'acumulació. Parlem de reproducció ampliada de capital quan en el procés de producció es genera un creixement del capital final respecte de l'inicial, de manera que hi ha hagut acumulació o creixement econòmic.

La llei de proporcionalitat explica les condicions necessàries a fi que es compleixi aquesta reproducció del capital partint de la necessària simultaneïtat en la producció (i, per tant, inversió) de mitjans de consum i mitjans de producció. D'aquesta manera, s'assoleix el difícil equilibri entre el producte social generat i les rendes primàries generades (salari i beneficis), la qual cosa, al seu torn, facilita la generació d'un mercat intern. Així, la llei de proporcionalitat sintetitza la relació entre la capacitat de produir i la capacitat de consumir en una economia.

Però, de fet, la reproducció del capital (o acumulació) es du a terme en desequilibri permanent a causa de la difícil articulació entre la producció i el mercat. Efectivament, la forma que adopta aquest creixement de capital no és ni uniforme ni harmònica. Les raons de tot plegat cal buscar-les en el fet que les decisions sobre la inversió (quant, en què i com fer-ho) són preses de manera independent per una multitud de capitalistes que no saben *a priori* si les seves decisions són correctes o no. Per altra banda, moltes d'aquestes decisions no són adoptades només amb l'objectiu de cobrir estrictament les necessitats del mercat, sinó amb la finalitat de maximitzar els beneficis individuals. Es per aquest motiu que es pot afirmar que la producció capitalista és anàrquica i pot provocar, com es veurà posteriorment, un creixement en forma de *cicles econòmics*. En definitiva, la situació d'equilibri és més aviat una excepció en el funcionament del capitalisme, a més de ser clarament inestable.

En el mercat actuen l'oferta i la demanda: l'oferta, expressada en mercaderies, i la demanda, expressada en diners (fonamentalment, originada per la retribució a les classes socials implicades en la producció). En situació d'equilibri, l'oferta i la demanda han de ser iguals. Però cal fer notar la gran dificultat que aquesta igualtat es doni, ja que estem davant de decisions (de producció i de consum) inconnexes. Si no es dona aquest equilibri, es poden presentar les dues situacions següents:

oferta > demanda (sobreproducció)
oferta < demanda (escassetat)

En conclusió, la llei de proporcionalitat expressa la necessària articulació o proporció entre el valor produït i la demanda solvent a fi de garantir el procés d'acumulació de capital, si bé, com dèiem, el caràcter pròpiament anàrquic de la producció -decisiones individuals que es basen en la maximització del guany- fa que aquesta articulació difícilment es doni.

2.3.1.3. La tendència decreixent de la taxa mitjana de guany

Cada capitalista sap que si vol augmentar la seva producció i reduir el preu de les seves mercaderies -i en definitiva, ser més competitiu- necessita incrementar la productivitat individual. Per això necessita incorporar una proporció creixent de mitjans de producció -maquinària més eficient, incorporació de noves tecnologies, etc.- en la inversió total, la qual cosa implica una reducció relativa dels costos salarials. En definitiva, el creixement del capital constant és més gran que el creixement del capital variable. Aquesta actitud, de clara racionalitat individual, genera un efecte social generalitzat no desitjat, tal com es deriva de l'expressió de la taxa de guany com a funció de les altres dues relacions estructurals bàsiques:

$$G' = P'(1 - C')$$

en què:

G' = taxa mitjana de guany

P' = taxa de plusvàlua global

C' = composició orgànica del capital global

A partir d'aquesta expressió es pot constatar que la taxa mitjana de guany varia positivament amb la taxa de plusvàlua global, però varia negativament amb la composició orgànica del capital global. De manera que quan els capitalistes, individualment i perseguint el màxim benefici, busquen reduir els costos salarials relatius i augmentar la productivitat, ho acostumen a fer mitjançant la inversió en mitjans de producció (maquinària més eficient, incorporació de noves tecnologies, etc.). Tot plegat genera un creixement del capital constant més gran que el creixement del capital variable, i en definitiva un creixement de la composició orgànica del capital i una tendència decreixent de la taxa mitjana de guany (tot i que és possible que la massa de guanys dels capitalistes individuals augmenti). En definitiva, no existeixen límits per incrementar la C' , mentre que sí que existeixen límits per incrementar la P' : no es poden fer jornades laborals molt més llargues, ni es poden aplicar condicions laborals molt més dures.

Aquesta tendència a la caiguda de la taxa de guany esdevé, doncs, una contradicció típica del capitalisme, la qual podem entendre també com a resultat d'un procés de sobreacumulació de capital. És a dir, arriba un moment que el capital acumulat és massa gran per ser valoritzat, i, per tant, la sobreacumulació de capital expressa la impossibilitat de rendibilitzar el volum creixent de capital invertit pel capitalista individual, que, tot i que respon a la racionalitat capitalista, acaba generant un efecte social no desitjat: la caiguda de la taxa de guany.

Malgrat la tendència decreixent de la taxa mitjana de guany descrita, hi ha algunes forces «nivelladores» importants, que la distorsionen o que fins i tot poden aconseguir apaivagar-la (com a mínim temporalment). Es tracta de mecanismes que tendeixen a augmentar la P' i/o a frenar el creixement de la C' . Se'n poden esmentar alguns:

- La caiguda dels salaris per efecte de la desocupació o l'atur (la qual cosa permet incrementar la P').

- El descens del capital variable a causa de l'increment de la productivitat del treball (la qual cosa fa que es redueixi el valor de la força de treball; en aquest cas, dona un increment de la C' i de la P').
- L'explotació dels sectors precapitalistes (cosa que permet, o ha permès històricament, l'extensió del capital per tal d'articular-se amb aquests sectors, especialment en els processos de colonialisme i imperialisme, que s'analitzaran posteriorment).
- L'abaratiment dels elements del capital constant a causa de la innovació tecnològica o bé a causa de la seva destrucció o la limitació de la capacitat productiva, la qual cosa redueix o neutralitza l'augment de la C' .

Aquests mecanismes s'han convertit en autèntics mecanismes de regulació de la dinàmica estructural capitalista, i la seva actuació dona lloc a variacions en el desenvolupament del mode de producció capitalista mateix.

En definitiva, la llei de la tendència decreixent de la taxa mitjana i de l'actuació dels seus mecanismes contrarestants són al darrere de bona part de les modificacions experimentades per l'estructura econòmica i el progrés capitalista, a la vegada que n'apunten els límits.

Fragment de *Iniciación a la economía marxista*:

I. La teoría del valor y de la plus-valía

En último análisis, todos los progresos de la civilización vienen determinados por el aumento de la productividad en el trabajo. Mientras la labor de un grupo humano sólo alcanza, a duras penas, a mantener la vida o subsistencia de los trabajadores, mientras no existe algún excedente o sobrante por encima de este producto indispensable, resultan imposibles la división del trabajo, la aparición del artesanado, las condiciones imprescindibles para la existencia y la actividad de los artistas y de los científicos. Por consiguiente, y con mucha más razón, no hay, mientras dure tal circunstancia, ninguna posibilidad de desarrollo de las técnicas que exigen aquellas especializaciones.

El excedente social

Mientras el rendimiento del trabajo sea tan bajo que el producto del trabajo de un hombre sólo baste para su propio sustento, no hay ni puede haber tampoco división *social*, diferenciación en el interior de la sociedad. Todos los individuos son, en este caso, productores; todos se encuentran en idéntico estado y nivel de privación y de incapacidad.

Todo aumento de la productividad del trabajo que supera aquel nivel mínimo, crea la posibilidad de un pequeño excedente, y desde el momento que existe un sobrante de productos, que dos brazos rinden más de lo que requiere su propia manutención, aparece la posibilidad de lucha por la distribución de este superávit. A partir de entonces, el conjunto de la labor de una colectividad ya no está forzosamente destinado al mantenimiento de los productos. Una porción de este trabajo puede ser

destinada a liberar a otro sector de la comunidad de la necesidad de dedicarse tan sólo a su propio mantenimiento.

Cuando surge esta posibilidad, una parte de la sociedad puede erigirse en clase dominante, caracterizándose, principalmente, por el hecho de verse emancipada de la necesidad de trabajar para poder subsistir. En tal circunstancia, el trabajo de los obreros se descompone en dos partes. Una parte sigue efectuándose para proveer el sostén de los propios productores; lo denominaremos *trabajo necesario*. Otra parte sirve para mantener a la clase dominante; lo llamaremos el *trabajo sobrante*.

Citemos un ejemplo evidente demostrativo: los esclavos en las plantaciones, ya sea en determinadas zonas y épocas del Imperio romano, ya sea también en las grandes plantaciones, a partir del siglo XVII, en las Indias occidentales o en las islas africanas, bajo el poder colonial portugués. Generalmente, en las regiones tropicales, el dueño no proporciona ni el alimento del esclavo; es éste mismo quien lo ha de producir, los domingos, cultivando un exiguo espacio de tierra. Seis días por semana, el esclavo trabaja en la plantación; es un trabajo cuyo fruto no le pertenece, crea un excedente social que abandona desde el instante de su producción, que pertenece en exclusiva a los señores de los esclavos.

La semana laboral, de 7 jornadas en este caso, se divide en dos partes: el trabajo de un día, el domingo, es un trabajo necesario, para sostener al esclavo y a su familia; el trabajo de los otros 6 días de la semana es lo que constituye el trabajo sobrante, cuyo producto revierte en exclusivo beneficio de los amos, sirve para su subsistencia y, además, para su enriquecimiento.

Otra muestra histórica: las grandes propiedades en la alta Edad Media. Las tierras de estos dominios están distribuidas en tres facciones: los terrenos comunales o de propiedad colectiva, esto es, los bosques, las praderas, los pantanos, etc; la tierra que los siervos cultivan para mantenerse ellos y sus familias; finalmente, las tierras que han de trabajar para sostener a sus señores feudales. Ordinariamente, en este caso, la semana laboral es de 6 días y ya no de 7. Se divide en dos partes iguales: durante tres jornadas cada semana, el siervo de la gleba se ocupa en producir lo que necesita; otras tres jornadas semanales las destina a tierras de su señor, sin ninguna remuneración. El vasallo efectúa un trabajo gratuito a favor de la clase privilegiada, del grupo en el poder. Podemos definir el producto de estos dos tipos de trabajo tan diferentes con términos también distintos. Cuando el productor realiza el trabajo necesario, crea el *producto necesario*. Cuando, en cambio, realiza un trabajo sobrante, entonces crea excedente de producto social.

El excedente de producto social es la parte de la producción social de que, aún siendo realizada por la clase de los productores, se apropia de la clase dominante, cualesquiera que sean el modo o el medio que emplee para retenerla en su poder: ya sea en forma de productos naturales, ya sea en forma de mercancías destinadas a ser vendidas, ya sea en forma de dinero.

La *plus-valía* no es, por tanto, nada más que la forma monetaria del producto de excedente social. Cuando es exclusivamente en forma de dinero que la clase

dominante se apropia de la parte de producción anteriormente denominada excedente de “producto”, entonces ya no se utiliza esta expresión para calificarla, sino la de “plusvalía”.

Por otra parte, esto no es más que un primer esbozo de la definición de la plus-valía que examinaremos más adelante.

¿Cuál es el origen del excedente del producto social? El excedente del producto social se presenta como el resultado de la expropiación gratuita –sin la compensación o el intercambio de alguna contrapartida en valor- de una parte de la labor de la clase productora, efectuada por el estamento en el poder. Cuando el esclavo trabaja dos días cada semana en la plantación del dueño de los esclavos y todo el fruto de este esfuerzo es acaparado por este propietario, sin ninguna remuneración a cambio, el factor causal de este excedente de producto social es el trabajo gratuito, no pagado, realizado por el esclavo en beneficio de su amo. Cuando el siervo trabaja tres días por semana en la tierra del señor feudal, el origen de esta renta, de este excedente de producto social, es también la labor no remunerada, gratuita, prestada por el siervo. Comprobaremos seguidamente que el origen de la plus-valía capitalista, es decir, de la renta o beneficio de la clase burguesa en la sociedad de tipo capitalista, es exactamente el mismo: se trata de un trabajo no remunerado, gratuito, proporcionado al capitalista por el proletario, por el asalariado, sin que perciba ningún valor a cambio de su tarea.

Mercancías, valor de uso y valor de cambio

He ahí, por consiguiente, algunas definiciones básicas que emplearemos como instrumentos de trabajo a lo largo de los tres temas que expondremos en el presente curso. Todavía tenemos que añadir algunas más:

Todo producto del trabajo humano ha de rendir normalmente una utilidad, ha de poder satisfacer alguna necesidad del hombre. Puede afirmarse, en efecto que todo producto del trabajo posee un *valor de uso*. Emplearemos este término según dos interpretaciones diferentes. Hablaremos del valor de uso de una mercancía y, también, de los valores de uso. Mostraremos cómo en determinadas sociedades sólo son producidos valores de uso, productos destinados al consumo directo de quienes se apropian de ellos (productores o clase dirigente).

Pero, al lado de este valor de uso, el producto del trabajo humano puede estar asociado con otro tipo de valor, un *valor de cambio*. Puede ser producido no para ser consumido inmediatamente por los proletarios o por el grupo de los privilegiados que monopolizan la riqueza, sino para ser intercambiado en el mercado, para ser vendido. La masa de los productos destinados a la venta ya no constituye una producción exclusiva de valores de uso, sino una producción de *mercancías*.

Así pues, la mercancía es un producto que no ha sido creado para ser consumido directamente, sino que su finalidad consiste en ser cambiado en el mercado. *Por lo tanto toda mercancía ha de contener simultáneamente un valor de uso y un valor de cambio.*

Ha de poseer un valor de cambio, porque, de lo contrario, nadie la adquiriría. Sólo se compra con la intención final de consumir, de satisfacer una necesidad. Si una mercancía no presenta ningún valor de uso resulta invendible, inútil, no tiene valor de cambio, precisamente porque carece de valor de uso.

Sin embargo, todo producto que posee un valor de uso no siempre tiene un valor de cambio. Este valor de cambio le vendrá, principalmente, del hecho y en la medida de ser producido por una sociedad fundamentada en el intercambio, una sociedad que practica generalmente el intercambio.

¿Existen sociedades donde los productos no comporten un valor de uso? En el fondo del valor de cambio y, con mayor motivo aún, en la base del comercio y de la práctica de mercado, se halla un grado determinado de división del trabajo. Para que unos productos no sean inmediatamente consumidos por sus propios productores, es preciso que no todos los individuos elaboren un único e idéntico género o artículo. Si en una comunidad concreta no existe una división del trabajo o ésta aparece en estado rudimentario, es evidente que no hay razón para que surja el intercambio. Normalmente, un productor de trigo no tendrá nada que pueda ser objeto de permuta con otro productor del mismo cereal. Pero, desde el momento que hay división del trabajo, cuando se establece contacto entre grupos sociales que elaboran materias con un valor de uso diferente, el ejercicio del cambio puede manifestarse inicialmente, en circunstancias esporádicas con la posibilidad de una ulterior generalización. Desde aquel instante, aparecen paulatinamente junto a los productos destinados al mero consumo, otros productos creados para ser intercambiados, *las mercancías*.

La producción mercantil y la producción de valores de cambio han conocido su más amplia expansión en la sociedad capitalista. Es la primera sociedad histórica donde la mayor parte de la producción está compuesta de mercancías. Aunque no todo el trabajo, dentro del sistema capitalista, está proyectado con una finalidad comercial. Dos categorías de productos continúan siendo valores tan sólo para el uso.

En primer lugar, todo cuando producen los campesinos para su autoconsumo en el área de las haciendas y casas rurales. Esta producción para el abastecimiento de los propios agricultores y granjeros se encuentra hasta en los países capitalistas más avanzados, como p.e., en los Estados Unidos; pero constituye una ínfima porción de la actividad agrícola total. En general, cuanto más retrasada está la agricultura de un país mayor es la fracción de la producción agrícola reservada al autoconsumo, lo que dificulta en gran manera el cálculo exacto de la renta nacional.

Una segunda categoría de productos que siguen siendo valores sólo de uso y no mercancías en un régimen capitalista son los frutos de las labores domésticas. Aunque supone y exige un gran acopio y desgaste de energías humanas, este trabajo en el hogar produce valores de uso y no mercancías. Preparar una sopa, barrer la casa, coser un botón son actividades productivas, pero no pretenden la comercialización o el lucro. La aparición, luego la regulación y la posterior generalización de la producción de mercancías, ha transformado radicalmente la forma de trabajar y el modo de organización de la sociedad humana.

La teoría marxista de la alineación

Todos, más o menos, tenéis referencias sobre la teoría marxista de la alineación. La aparición, la regularización, la generalización de la producción mercantil están íntimamente vinculadas con la difusión de este fenómeno de la alineación.

No podemos analizar extensamente ahora este aspecto de la cuestión. Pero es extraordinariamente importante conocer y comprender este hecho, porque la sociedad mercantil no abarca solamente la época del capitalismo. Contiene asimismo la *pequeña* producción mercantil que estudiaremos más adelante. Hay también una sociedad mercantil postcapitalista, la sociedad de transición actual, que permanece aún ampliamente fundamentada y establecida sobre la producción de los valores de cambio. Cuando se descubren y entienden algunas de las características esenciales de la sociedad mercantil, se puede también comprender el motivo de la imposible superación de algunos fenómenos alienadores mientras dura el período de transición entre el capitalismo y el socialismo, como es el caso de la URSS contemporánea.

En cambio, este hecho de la alineación no se da, lógicamente, por lo menos de esta manera, en una sociedad que desconoce la producción mercantil, donde hay una unidad entre la vida individual y una actividad social completamente elemental. El hombre trabaja y, ordinariamente, no trabaja solo sino en conexión con una colectividad más o menos orgánica. Este trabajo consiste en transformar directamente cosas materiales. Es decir, que la actividad del trabajo, de la producción, del consumo y de las relaciones entre el individuo y la sociedad, están regulados por un cierto equilibrio más o menos permanente.

Realmente no está justificado embellecer la sociedad primitiva, sujeta a presiones y catástrofes periódicas a causa de su extrema escasez de recursos. Constantemente el equilibrio está amenazado por el peligro de ser destruido por la miseria, por los cataclismos y desastres naturales, etc. Pero entre una y otra catástrofe, principalmente a partir de un cierto grado de desarrollo de la agricultura y de unas condiciones climatológicas favorables, es factible una cierta unidad y armonía, un cierto equilibrio entre prácticamente todas las actividades humanas.

En la sociedad primitiva no existen las calamitosas consecuencias de la división del trabajo, tales como el divorcio total entre la tarea estética, la inspiración y el impulso artísticos, la ambición creadora y las actividades productivas, puramente mecánicas, reiterativas, monótonas. Bien al contrario, la mayoría de las artes, tanto la música y la escultura como la pintura y la danza se encuentran radicalmente ligadas con el trabajo. El deseo de proporcionar una forma agradable, hermosa, a los productos que eran comidos por el mismo individuo, por la familia, por el grupo más amplio de parentesco, por la tribu, etc., se integraba normalmente, armónicamente, orgánicamente en el trabajo cotidiano.

El trabajo no era considerado ni experimentado como una obligación o una carga impuestas desde el exterior, sobre todo porque resultaba una operación mucho menos tensa y agotadora de lo que es en el sistema capitalista actual, porque respetaba y se adaptaba a los ritmos intrínsecos y característicos del cuerpo humano y de la

naturaleza. El número de jornadas laborales casi nunca excedía de 150 a 200 cada año, mientras que en la sociedad capitalista se aproxima peligrosamente a 300 y lo sobrepasa en algunas ocasiones. Después, porque subsistía una concordia entre el productor, el producto y su consumo, porque el trabajador producía para subvenir a sus personales necesidades o a las de su familia y su tarea conservaba un aspecto directamente funcional. La alineación moderna nace principalmente de la rotura y separación entre el obrero y el fruto de su actividad, efecto simultáneo de la división del trabajo y de la producción de mercancías destinadas a un mercado y a un consumidor desconocidos y no al beneficio del mismo trabajador.

El reverso de la medalla muestra que una sociedad que sólo produce valores de uso, bienes para el consumo inmediato de los mismos productores, siempre fue, en el pasado, una sociedad sujeta a un grave estado de inteligencia. Se trata, por lo tanto, de una sociedad que no solamente se ve sometida al azar y al despotismo de las fuerzas naturales, sino que también limita hasta el extremo las necesidades humanas, en la misma medida que carece de lo imprescindible, no disponiendo más que de una gama limitada de productos. Las necesidades humanas sólo muy parcialmente son innatas. Es constante la interacción entre producción y necesidades, entre desarrollo de las fuerzas productoras y la eclosión de las necesidades. Únicamente dentro de una sociedad que hace avanzar al máximo la productividad del trabajo, que procura hacer progresar una gama inmensa de productos, puede el hombre experimentar un desarrollo continuo de sus necesidades, de sus potencialidades inagotables, de su humanidad integral.

La ley del valor

Una de las consecuencias de la aparición y de la generalización progresivas de la producción de mercancías es que el mismo trabajo empieza a convertirse en algo regular, medido, deja de estar en sintonía con el ritmo de la naturaleza y el ritmo fisiológico del hombre.

Hasta el siglo XIX y quizás hasta el siglo XX, en algunas regiones de Europa occidental, la gente del campo no trabaja de un modo regular, no trabaja con idéntica intensidad cada mes del año. Durante algunos períodos del año laboral, realizará una labor sumamente vigorosa. Pero también aparecen dilatados espacios de inactividad, especialmente a lo largo de la estación invernal. Cuando ha crecido la sociedad capitalista, ésta ha encontrado en las zonas agrícolas más retrasadas, dentro de la misma sociedad capitalista, una reserva de mano de obra particularmente interesante, que acudía a trabajar a la fábrica 4 ó 6 meses cada año, aceptando salarios mucho más bajos, puesto que una parte de su subsistencia podía ser atendida gracias a la explotación agrícola que permanecía.

Cuando se observan granjas más desarrolladas y prósperas, por ejemplo en la proximidad de las grandes ciudades, es decir, granjas que han entrado en un proceso de industrialización, se halla en ellas un trabajo mucho más regular, un rendimiento y dedicación laborales superiores, sostenidos durante todo el curso del año, eliminando paulatinamente los tiempos muertos. Esto no ocurre solamente en nuestra época, ya se puede constatar en la Edad Media, desde el siglo XII. A mayor cercanía de las

ciudades y de sus mercados, mayor orientación de la agricultura hacia el comercio, hacia la producción de mercancías, más alto nivel de regularización del trabajo, con una dedicación más o menos permanente, como si se tratara del trabajo dentro de una empresa industrial.

En otros términos: *cuanto más se generaliza la producción de mercancías, tanto más se regulariza el trabajo y la organización de la sociedad se concentra alrededor de una contabilidad fundada en el trabajo.*

Si se examina la división del trabajo, ya bastante avanzada en una población rural, en los inicios del desarrollo comercial y artesanal medievales; si se estudian las colectividades propias de las civilizaciones bizantina, árabe, india, china y japonesa, se descubre, con sorpresa, el hecho común a todas ellas de una integración muy adelantada entre la labor en el campo y las diversas técnicas artesanales, de una regularización del trabajo tanto en las zonas agrarias como en los núcleos urbanos, factores que erigen la contabilidad en el trabajo y en el horario laboral en motor normativo de toda la actividad y de la misma estructuración de la convivencia social. En el capítulo referente a la ley del valor del "Tratado de economía marxista", he presentado una larga serie de ejemplos de esta contabilidad en horas de trabajo. En ciertas aldeas de la India, una casta determinada monopoliza el oficio de herrero, pero continúa, al mismo tiempo, cultivando la tierra para subvenir por su propia alimentación. Han promulgado la siguiente regla: cuando el herrero fabrica una herramienta o un arma para una casa de campo, ésta ha de proporcionar la materia prima y, durante el tiempo que dedica a trabajar la materia prima para hacer aquellos instrumentos, el campesino para quien realiza su tarea artesana cuidará de la tierra del herrero. Existe, por tanto, una *equivalencia en horas de trabajo* que rige los intercambios de una manera totalmente diáfana.

En las aldeas japonesas medievales, en el seno de la comunidad rural, se lleva una contabilidad precisa de las horas de trabajo. El contable de la población posee una especie de gran libro en el que anota y registra las horas de trabajo prestadas por cada campesino en las tierras recíprocas, porque la producción agrícola se basa aún, en gran medida, en la cooperación en el trabajo. Generalmente la cosecha, la construcción de casas, la cría de ganado se efectúan colectivamente. Es calculado con rigurosa exactitud el número de horas de trabajo que los miembros de una familia prestan a otra familia. A fin de año ha de haberse establecido un equilibrio, es decir, el hogar A y el hogar B se han de haber prestado, al cabo del año, mutuamente idéntica cantidad de horas laborales. Los japoneses han llegado hasta el punto de detallar - ¡hace de ello cerca de 1000 años!- que una hora de trabajo realizada por un niño sólo "vale" una media hora de tarea hecha por un adulto. Se trata de un caso de estricta contabilidad del trabajo. Otro ejemplo que nos permite descubrir de forma inmediata la generalización de esta contabilidad centrada en la economía del tiempo dedicado al trabajo: la reconversión de la renta feudal. En una sociedad feudal, el excedente de la producción agrícola puede adoptar tres modalidades diferentes: la de renta en trabajo obligatorio y gratuito, la de renta en especie o en género producido y la de renta en dinero.

Cuando se da el paso de la prestación forzada y sin gratificación a la renta en especie, se registra un proceso de reconversión. En lugar de proporcionar tres días de trabajo por semana al señor feudal, el siervo le entrega, cada estación agrícola, una determinada cantidad de trigo o de ganado vivo, etc. Se produce otra reconversión cuando la renta en especie se muda en renta en dinero.

Estas dos conversiones se han de fundar sobre una contabilidad bastante rigurosa de las horas laborales, si una de las dos partes no quiere ni tolera ser perjudicada por este tipo de operación. Si al hacer la primera reconversión, en lugar de entregar al señor feudal 150 jornadas de trabajo por año, el campesino le da una cantidad de trigo que le ha costado 75 días de labor, esta reconversión de la renta-trabajo en renta en especie provocaría como resultante un brusco empobrecimiento del señor y un rápido enriquecimiento del siervo.

Los propietarios de los bienes raíces -¡dignos, claro está, de toda confianza!- vigilaban con mucha atención el proceso de reconversión para que hubiera una paridad estricta entre las diferentes formas de renta. Esta reconversión podía en definitiva resultar un detrimento de una de las dos clases agentes de la operación, por ejemplo contra el dueño feudal cuando se produjo un súbito aumento del precio de los frutos del campo después de la transformación de la renta en dinero, pero se trata de la consecuencia de una evolución histórica y no del efecto de la misma reconversión. El origen de esta economía fundada sobre la contabilidad en tiempo de trabajo se evidencia en el caso de la división del trabajo entre los artesanos y los campesinos en el interior de la misma comunidad rural. Durante un largo período de tiempo, esta división del trabajo se mantiene en un estado bastante rudimentario. Una parte de los agricultores continúa produciendo una porción de su vestimenta por un espacio de tiempo muy dilatado que, en la Europa occidental, se extiende desde el origen de las ciudades medievales hasta el siglo XIX, cerca, por lo tanto, de un millar de años, con el resultado final de que la técnica de confección de la ropa y de los trajes propios no ofrezca secreto ni dificultad para los agricultores.

Cuando se establecen intercambios regulares entre los campesinos y los confeccionadores de productos textiles, surgen unas equivalencias normales entre ellos, por ejemplo, puede ser permutada una vara de pieza textil por 10 libras de manteca, no precisamente por 100 libras. Ciertamente los campesinos conocen por experiencia el tiempo aproximado de trabajo necesario para producir una concreta cantidad de género textil. De no existir una equivalencia más o menos aproximada entre la duración del trabajo necesario para producir la cantidad de ropa entregada a cambio de una convenida cantidad de manteca, la división del trabajo sería necesariamente inmediatamente modificada. Si resultara más provechoso para ellos producir ropa en lugar de manteca, cambiarían de producción, siendo así que aún nos hallamos en los umbrales de una división radical del trabajo y son todavía imprecisas las fronteras que distinguen las diferentes técnicas y el tránsito de una actividad económica a otra es factible y hasta fácil, principalmente si está brinda sugestivas ventajas materiales. En el mismo seno de las ciudades medievales hay un equilibrio, calculado con gran lucidez, entre los diferentes oficios, inscrito en las tábulas gremiales, precisando hasta el minuto el tiempo de trabajo destinado a la elaboración

de los diferentes productos. En tales condiciones, sería inconcebible que el zapatero o el herrero llegasen a obtener la misma suma de dinero por el producto de la mitad de tiempo de trabajo que requeriría un tejedor o a otro artesano para conseguir la misma cantidad de dinero a cambio de sus productos.

En la citada circunstancia podemos descubrir el mecanismo de aquella contabilidad en horas de trabajo, el modo de funcionar de aquella sociedad fundamentada en una economía en horas de trabajo, que es característica general de toda aquella fase denominada *pequeña producción mercantil*, que se intercala entre una economía simplemente natural que sólo produce valores de uso y la sociedad capitalista que crea una ilimitada expansión de la elaboración de mercancías.

Determinación del valor de uso de las mercancías

Después de precisar que la producción e intercambio de mercancías se regularizan y se generalizan en el interior de una sociedad fundada sobre una economía en tiempo de trabajo, sobre una contabilización de las horas laborales, podemos comprender porque, por sus orígenes y por su propia naturaleza, el intercambio de mercancías se establece sobre esta misma contabilidad en horas de trabajo y que la regla común que se instituye es la siguiente: *el valor de cambio de una mercancía está determinada por la cantidad de trabajo necesario para producirla*, y esta cantidad de trabajo es medida según la duración del trabajo requerido para la producción de dicha mercancía.

Conviene añadir algunas precisiones a esta definición que constituye la teoría del valor-trabajo, base simultánea de la clásica economía política burguesa, desde el siglo XVII y comienzos del XIX, desde William Pessy hasta Ricardo, y de la teoría economía marxista, que asumió y perfeccionó esta misma teoría del valor-trabajo.

Primera precisión: los hombres no poseen la misma capacidad de trabajo, la misma energía, el mismo dominio de su oficio. Si el valor de cambio de las mercancías dependiera de la sola cantidad de trabajo efectuado *individualmente*, realmente prestado por cada individuo para producir una mercancía, se llegaría a una situación absurda: cuanto más holgazán e inepto fuera un obrero, tanto mayor sería el número de horas empleado para confeccionar un traje o un par de zapatos, por ejemplo, y consiguientemente mayor sería el valor del traje o de los zapatos. Es lógicamente imposible, porque el valor de cambio no constituye una recompensa moral para quien ha tenido la buena voluntad de trabajar; sino que constituye un *vehículo establecido entre productores independientes*, para instaurar la igualdad entre los oficios, en una sociedad fundada a la vez en la división del trabajo y en la economía del tiempo de trabajo. En este tipo de sociedad, el despilfarro en el trabajo es algo que no merece premio, bien al contrario, es penalizado automáticamente. Quienquiera gasta, para producir un par de zapatos, una cantidad en horas superior a la medida necesaria – esta media imprescindible ya está determinada por la productividad media del trabajo y figura inscrita en la Carta de los Oficios- ha dilapidado el trabajo humano, ha sido inefectivo, ha perdido su tiempo y por estas horas malgastadas no merece ni recibe recompensa alguna.

Formulado de otra manera: El valor de cambio de una mercancía está determinado no por la cantidad de trabajo dedicado para la producción de esta mercancía por parte de cada productor individualmente considerado, sino por la cantidad de trabajo *socialmente necesario* para confeccionarla o elaborarla. La fórmula “socialmente necesario” significa: la cantidad de trabajo necesario en las condiciones medias de productividad del trabajo que existen en una época y en un país determinados.

Esta precisión ofrece importantes aplicaciones cuando se analiza con mayor detenimiento el funcionamiento de la sociedad capitalista.

Se impone, sin embargo, una segunda precisión. ¿qué significación exacta tiene la fórmula “cantidad de trabajo”? Hay cualificaciones diferentes entre los trabajadores. ¿Existe una paridad total entre una hora de trabajo prestada por diferentes obreros, prescindiendo de dicha cualificación profesional y personal? Repetimos, no se trata de una cuestión moral sino de un caso de lógica interna, de una sociedad fundada en la igualdad de los oficios, la igualdad en el mercado, para la cual admitir condiciones de desigualdad implicaría y provocaría una pronta ruptura del equilibrio social.

¿Qué pasaría, por ejemplo, si una hora de trabajo de un peón no produjese menos valor que una hora de un obrero cualificado, que ha necesitado y ha empleado de 4 a 6 años de aprendizaje para alcanzar su destreza técnica? Nadie desearía conseguir una cualificación profesional. Las horas de trabajo destinadas a lograr su dominio del oficio resultarían un derroche inútil de energía, el aprendiz que alcanzara un grado de maestría en el oficio no hallaría ninguna compensación.

Para que haya jóvenes que deseen e intenten cualificarse dentro de un sistema económico fundado sobre la contabilidad de horas laborales, es necesario que el tiempo que han dedicado a la adquisición del dominio del oficio sea remunerado y reciban un valor compensatorio de este tiempo de instrucción y adiestramiento. Completaremos nuestra definición del valor de cambio de una mercancía: “Una hora de trabajo de un obrero cualificado ha de ser considerada como un tiempo de trabajo complejo, como un múltiplo de la hora de trabajo de un peón, y este coeficiente de multiplicación no es arbitrario sino que tiene como fundamento los gastos y el costo exigidos por la cualificación”. Sea dicho de paso, en la Unión Soviética, durante el período estaliniano, apareció indefectiblemente un pequeño equívoco o vaguedad en la explicación del trabajo compuesto, error o imprecisión que aún subsiste allí. Se continúa afirmando que la remuneración del trabajo ha de hacerse en función de la cantidad y de la calidad del trabajo realizado, pero la noción de calidad no es interpretada, a la luz del análisis marxista, como una *calidad mensurable cuantitativamente* por un coeficiente preciso de multiplicación. Por el contrario, es interpretada y empleada según la ideología burguesa, pretendiendo determinar la calidad del trabajo según la medida de su utilidad social, y de esta manera se justifican los ingresos de un mariscal, de una bailarina o de un director de “trust”, diez veces superiores a los de un obrero manual no cualificado. Se trata en realidad de una teoría apologética para explicar y apoyar las grandes diferencias de remuneración que se registraban durante la época estaliniana y que todavía siguen existiendo actualmente, en la URSS, aunque en proporciones más reducidas.

El valor de cambio de una mercancía está determinada, por consiguiente, por la cantidad de trabajo socialmente necesaria para producirla. El trabajo cualificado es considerado como un múltiplo del trabajo simple, multiplicado por un coeficiente más o menos mensurable.

Este es el núcleo central de la teoría marxista sobre el valor, que, a su vez, es la base de toda la teoría económica marxista. De la misma manera, la teoría sobre el excedente del producto social y del trabajo excedente, que ha sido expuesta en las primeras páginas del presente estudio, constituye el fundamento de toda la sociología marxista y el punto que realiza la conexión del análisis sociológico e histórico de Marx, de su teoría de las clases y de la evolución de la sociedad en general con la teoría económica marxista, y, más exactamente, con el análisis de la sociedad de mercaderes: precapitalista, capitalista y postcapitalista.

¿Qué es el trabajo socialmente necesario?

He indicado hace poco que la definición particular de la cantidad de trabajo *socialmente* necesario para producir una mercancía tenía una aplicación singular y sumamente importante dentro del análisis de la sociedad capitalista. Considero que es mejor, más útil, examinarla ahora, aunque lógicamente su lugar más apropiado estaría en la siguiente exposición sobre el capital y el capitalismo.

El conjunto de todas las mercancías producidas en un país y en una época determinadas, tiene como objeto satisfacer las necesidades de aquella colectividad concreta. Porque una mercancía que no sirviese para solucionar los problemas y necesidades de nadie, que no tuviese valor de uso para alguien, sería –desde el principio y por definición invendible, no presentaría ningún valor de cambio, no sería en realidad una mercancía, sino simplemente el resultado del capricho, del juego desinteresado de un productor. Por otra parte, la totalidad del poder de compra que exista en aquella sociedad concreta en un momento preciso de su historia y que va destinado a ser gastado en el mercado, y no a ser guardado como un tesoro o una cuenta de ahorro, tendría que ser aplicada a la adquisición del conjunto de las mercancías producidas, si se pretende que haya un equilibrio económico. Este equilibrio implica que la suma global de la producción social, de las fuerzas creadoras de bienes para la sociedad, de las horas de trabajo disponibles haya sido distribuida entre los diferentes sectores industriales, guardando proporción con la manera según la cual los consumidores dividen su poder adquisitivo entre sus diferentes necesidades capaces de ser solventadas. Cuando la distribución de las fuerzas productivas ya no corresponde a esta distribución de las necesidades se quiebra el equilibrio económico y aparecen conjuntamente el exceso y el déficit de producción.

Citemos un ejemplo algo banal: a finales del siglo XIX y comienzos del siglo actual, en París, existía una industria de carrocería y de las diferentes mercancías relacionadas con el transporte por tracción animal que empleaba a muchos millares de obreros.

Surgió la industria del automóvil, al principio dentro de proporciones muy modestas, pero ya con decenas de fabricantes y contratando los servicios de miles de trabajadores.

¿Qué sucede durante este período? El número de vehículos tirados por caballerías va disminuyendo, el número de coches a motor empieza a aumentar. Tenemos, de una parte, la producción de carros y carrozas que tiende a superar las necesidades y demandas sociales, la manera de distribuir su capacidad adquisitiva por parte de los parisinos; por otra parte, existe una producción de automóviles que permanece inferior a las necesidades sociales; la naciente industria del automóvil se mueve dentro de un medio ambiente de penuria hasta que no aplica el sistema de fabricación en serie. Había un desequilibrio entre la oferta y la demanda, el número de automóviles disponibles para su venta en el mercado era inferior a los pedidos por la clientela.

¿Cómo expresar este tipo de fenómenos utilizando los términos de la teoría del valor-trabajo? Puede afirmarse que en los sectores de la industria de carrocerías se *trabaja más de lo que es socialmente necesario*, para una porción del trabajo aportado por el conjunto de este tipo de empresas resulta socialmente malgastado, no encuentra equivalencia en el mercado, produce una mercancía invendible. Cuando unas mercancías resultan invendibles en la sociedad capitalista esto significa que se ha invertido en una rama determinada de la industria un trabajo humano que se muestra como *trabajo socialmente innecesario*, es decir, que como contrapartida del mismo no aparece un poder de compra en el mercado. El trabajo que no es necesario socialmente es trabajo perdido, improductivo, sin valor. Comprobamos así que la noción de trabajo socialmente innecesario contiene una gama importante de fenómenos.

Para la industria de la carrocería, la oferta es mayor que la demanda, los precios caen en picado y la mercancía no es comprada, es rechazada. Por el contrario, en la industria automovilística, la demanda supera a la oferta, por cuyo motivo aumentan los precios y hay escasez o falta de producción. Pero contentarse con estas superficialidades sobre la oferta y la demanda es detenerse en el aspecto psicológico e individual del problema. Si se profundiza, en cambio, su faceta colectiva y social se descubre la realidad escondida detrás de estas apariencias, en una sociedad organizada a partir de la economía del tiempo laboral.

Cuando la oferta supera a la demanda ello quiere decir que la producción capitalista, que es una producción anárquica, una producción no planificada, no organizada, ha invertido de forma anárquica, y ha gastado en una determinada rama industrial más horas de trabajo de lo que socialmente era necesario, quiere decir que ha desperdiciado una serie horas de trabajo, y que este trabajo humano desperdiciado no será recompensado por la sociedad. Por el contrario, una rama industrial en la que la demanda sea superior a la oferta, es, si se quiere, una rama industrial que, con respecto a las necesidades sociales, está todavía subdesarrollada, y es, pues, una rama industrial que ha gastado menos horas de trabajo de lo que socialmente es necesario, y que, debido a ello, recibe una prima por parte de la sociedad para aumentar su producción y llevarla a un punto de equilibrio con respecto a las necesidades sociales.

Este es un aspecto del problema del trabajo socialmente necesario en régimen capitalista. El otro aspecto de este problema está vinculado al movimiento de la productividad del trabajo. Se trata de lo mismo, aunque haciendo abstracción ahora de

las necesidades sociales, del aspecto “valor de uso” de la producción. En régimen capitalista, hay una producción del trabajo que está en constante movimiento. A grandes rasgos, se dan siempre tres tipos de empresas (o de ramas industriales): las que, tecnológicamente, están a la misma altura de la medida social; las que se han quedado retrasadas, desfasadas, en un grado inferior de evolución, y son inferiores a la media social; y las que, tecnológicamente, están en vanguardia, y son superiores a la productividad media.

¿Qué quiere decir todo esto? ¿Qué quiere decir que una rama o una empresa está tecnológicamente atrasada, que tiene una productividad del trabajo inferior a la productividad media del trabajo? Puede considerarse a esta rama o a esta empresa a través del símil del zapatero perezoso que hemos visto más arriba; es decir, se trata de una rama o de una empresa que, en lugar de poder producir una determinada cantidad de mercancías en tres horas de trabajo, tal como lo exige la media social de la productividad en ese momento dado, exige cinco horas de trabajo para producir la misma cantidad. Las dos horas de trabajo suplementarias se han trabajado sin necesidad alguna; se ha desperdiciado trabajo social, una fracción del trabajo total disponible para la sociedad, y, a cambio de este trabajo desperdiciado, la empresa no recibirá ningún equivalente de la sociedad. Esto quiere decir, por tanto, que el precio de venta de esta industria o de esta empresa que trabaja por debajo de la media de la productividad se aproxima a su precio de coste, o que, incluso, puede ser inferior a este mismo precio de coste, es decir, que dicha empresa con una tasa de beneficio muy pequeña o, incluso, que trabaja con pérdidas.

Por el contrario, una empresa o una rama industrial cuyo nivel de productividad se sitúe por encima de la media (caso parecido al del zapatero que puede producir tres pares de zapatos en tres horas mientras que la media social es de un par cada tres horas) *economiza* gastos de trabajo social, y debido a ello, recibirá un sobrebeneficio, lo cual quiere decir que la diferencia entre el precio de venta y su precio de coste será superior al beneficio medio.

Desde luego, la búsqueda de tal sobrebeneficio es el motor de toda la economía capitalista. Toda empresa capitalista se ve empujada por la competencia a intentar obtener más beneficios, ya que éste es el único medio de que pueda mejorar constantemente su tecnología, su productividad del trabajo. Todas las firmas, pues, se encuentran dentro de esta vía lo cual implica que lo que en principio era una productividad por encima de la media termina convirtiéndose en una productividad media. En cuyo caso, el sobrebeneficio desaparece. Toda la estrategia de la industria capitalista se resume en este hecho, en el deseo que toda empresa tiene de conquistar en un país determinado una productividad superior a la media, a fin de obtener un sobrebeneficio, lo cual provoca un movimiento que hace desaparecer el sobrebeneficio debido a la tendencia a la elevación constante de la media de la productividad del trabajo. Así es cómo se llega a la perecuación tendencial de la tasa de beneficio.

Origen y naturaleza de la plusvalía

¿En qué se convierte, pues, la plusvalía? Considerada desde el punto de vista de la teoría marxista del valor, podemos ya responder a esta pregunta. La plusvalía no es más que la *forma monetaria del sobreproducto social*, es decir, la forma monetaria de la parte de la producción del proletariado que se abandona al propietario de los medios de producción sin contrapartida.

¿Cómo se produce prácticamente tal abandono en la sociedad capitalista? Se produce a través del intercambio, al igual que todas las operaciones importantes de la sociedad capitalista, que siempre son relaciones de intercambio. El capitalismo compra la fuerza de trabajo del obrero y, a cambio del salario, se apropia todo el producto fabricado por el obrero, todo el valor nuevamente producido que se incorpora al valor de ese producto. A partir de aquí, podemos decir que la plusvalía es la diferencia entre el valor producido por el obrero y el valor de su propia fuerza de trabajo ¿Qué es el valor de la fuerza de trabajo? Esta fuerza de trabajo es una mercancía en la sociedad capitalista, y, al igual que el valor de cualquier otra mercancía, su valor es la cantidad de trabajo socialmente necesaria para producirla y reproducirla, es decir, los gastos de mantenimiento del obrero en el sentido amplio de la palabra. La noción del salario mínimo vital, la noción de salario medio, no son nociones fisiológicamente rígidas, sino que incorporan necesidades que se modifican con los progresos de la productividad del trabajo, y que, en general, tienden a aumentar con los progresos de la técnica y no son exactamente comparables en el tiempo. No se puede comparar cuantitativamente el salario mínimo vital del año 1830 con el de 1960, y esto lo han aprendido los teóricos del PCF a su propia costa. No se puede comparar válidamente el precio de una motocicleta en 1960 con el precio de cierto número de kilos de carne en 1830, para terminar concluyendo que la primera “vale” menos que los kilos de carne.

Dicho esto, repetimos que los gastos de mantenimiento de la fuerza de trabajo constituyen, pues, el valor de la fuerza de trabajo, y que la plusvalía es la diferencia entre el valor producido por la fuerza de trabajo y sus propios gastos de mantenimiento. El valor producido por la fuerza de trabajo se mide simplemente por la duración del trabajo. Si un obrero trabaja diez horas, produce un valor de diez horas de trabajo. Si los gastos de mantenimiento del obrero, es decir, el equivalente de su trabajo, no habría entonces plusvalía. Lo cual no es más que un caso particular de una regla más general: cuando el conjunto del producto del trabajo es igual al producto necesario para alimentar y mantener al productor, no existe sobreproducto social.

Pero, en régimen capitalista, el grado de productividad del trabajo es tal que los gastos de mantenimiento del trabajador son inferiores siempre a la cantidad de valor nuevamente producida de nuevo. Es decir, que un obrero que trabaje diez horas no necesita el equivalente de diez horas de trabajo para satisfacer sus necesidades vitales en función de las necesidades medias de la época en que vive. El equivalente del salario no representa nunca más que una fracción de la jornada de trabajo; y cuanto esté más allá de dicha fracción, constituye la plusvalía, el trabajo gratuito que proporciona el obrero y que el capitalista se apropia sin que exista ningún equivalente. Por otra parte, si tal diferencia no existiera, ningún patrón contrataría a ningún obrero ya que la compra de la fuerza de trabajo no le procuraría ningún beneficio.

Validez de la teoría del valor-trabajo

Para concluir, he aquí tres pruebas tradicionales de la teoría del valor-trabajo.

Una primera prueba es la prueba *analítica*, o, si se quiere, la descomposición del precio de cada mercancía en sus elementos constituyentes, demostrando que si se retrocede lo suficientemente lejos, se termina encontrando nada más que trabajo.

El precio de todas las mercancías puede reducirse a un cierto número de elementos: la amortización de las máquinas y de las instalaciones, que es lo que llamamos la reconstitución del capital fijo; el precio de las materias primas y de los productos auxiliares el salario; y, finalmente, todo lo que es plusvalía: beneficio, intereses, alquileres, impuestos, etc.

Por lo que respecta a estos dos últimos elementos, el salario y la plusvalía, ya sabemos que se trata de trabajo y sólo de trabajo. En lo relativo a las materias primas, la mayor parte de sus precios se reduce a trabajo; por ejemplo, más del 60% del precio de coste del carbón está constituido por salarios. Si, en un principio, descomponemos los precios de costes medios de las mercancías en 40% de salarios, 20% de plusvalía, 30% de materias primas y 10% de capital fijo, y si suponemos que el 60% del precio de coste de las materias primas se reduce a trabajo, tenemos que el 78% del total de los precios de coste corresponden al trabajo. El resto de precio de coste de las materias primas se descompone en precio de otras materias primas –que, a su vez, son reductibles al 60% de trabajo- y en precio de amortización de las máquinas. En gran parte, el precio de las máquinas comportan un porcentaje de trabajo (por ejemplo, un 40%) y materias primas (40% también por ejemplo). Así, el porcentaje de trabajo en el precio medio de todas las mercancías pasa sucesivamente al 83%, al 87%, al 89'5%, etc. Es evidente que cuanto más prosigamos con esta descomposición tanto más tenderá el precio a reducirse a trabajo, y sólo a trabajo.

La segunda prueba es la *prueba lógica*; que es la que se encuentra en el principio de El Capital de Marx, y que ha desconcertado a bastante lectores porque, ciertamente, no constituye la manera pedagógica más simple para abordar el problema.

Marx plantea la cuestión siguiente: existe un gran número de mercancías. Estas mercancías son intercambiables, lo cual quiere decir que deben tener una cualidad en común, ya que todo lo que es intercambiable es comparable, y todo lo que es comparable debe tener, por lo menos, una cualidad en común. Las cosas que no tienen ninguna cualidad en común son incomparables por definición.

Consideramos cada una de estas mercancías. ¿Cuáles son sus cualidades? En primer lugar, tienen una serie infinita de cualidades naturales, tales como peso, longitud, densidad, color, anchura, naturaleza molecular; en resumen, todas sus cualidades naturales, físicas, químicas, etc. ¿Es posible que alguna de estas cualidades físicas puede constituir la base de su comparabilidad en tanto que mercancías, que puede ser la medida común de su valor de cambio? ¿Puede serlo el peso? Indudablemente, no, porque un kilo de mantequilla no tiene el mismo valor que un kilo de oro. ¿Puede serlo el volumen? ¿La longitud? Los ejemplos demostrarán inmediatamente que la cosa no va por ahí. En resumen, todo lo que sea cualidad natural de una mercancía, todo lo

que sea cualidad física, o química, de dicha mercancía, determina el valor de uso, su utilidad relativa, pero no su valor de cambio. El valor de cambio debe hacer abstracción de cuanto sea cualidad natural, física, de la mercancía.

En todas estas mercancías debe encontrarse una cualidad común que no sea física. Marx concluye que la única cualidad común de estas mercancías, cualidad que no sea física, es la de ser todas ellas productos del trabajo humano, del trabajo humano considerado en el sentido *abstracto* de la palabra.

Al trabajo humano se le puede considerar de dos maneras diferentes. Se le puede considerar como trabajo concreto, específico: tal el trabajo del panadero, el trabajo del carnicero, el trabajo del zapatero, el trabajo del tejedor, el trabajo del herrero, etc. Pero en tanto en cuanto se le considere como trabajo específico, concreto, se le considera precisamente como trabajo que únicamente produce valores de uso.

Entonces, se toman precisamente todas las cualidades que son físicas y que no son comparables entre las distintas mercancías. Desde el punto de vista de su valor de cambio, la única cosa que las mercancías tienen de comparable entre sí es que todas ellas son producidas por el trabajo humano abstracto, es decir, son producidas por productores vinculados entre sí por relaciones de equivalencia basadas en el hecho de que todos ellos producen mercancías para intercambiarlas. Por tanto, el hecho de ser el producto del trabajo humano abstracto es lo que constituye la cualidad común de las mercancías, lo que proporciona la medida de su valor de cambio, de su posibilidad de ser intercambiadas. Es, pues, la cualidad de trabajo socialmente necesario para producirlas lo que determina el valor de cambio de esta mercancías.

Apresurémonos a añadir que este razonamiento de Marx es abstracto y bastante difícil a la vez, y que, en todo caso, desemboca en un punto de interrogación que innumerables críticos del marxismo han intentado utilizar sin que les haya acompañado la suerte.

¿El hecho de ser producto del trabajo humano abstracto constituye verdaderamente la *única* cualidad común de todas las mercancías, independientemente de sus cualidades naturales?

Bastantes autores han creído descubrir otras que, en general, se pueden reducir, a pesar de todo, ya sea a cualidades físicas, ya sea al hecho de ser producto del trabajo abstracto.

Una tercera, y última, prueba de la validez de la teoría del valor-trabajo es la prueba por el absurdo que es, además, la más elegante y la más “moderna”.

Imaginemos por un momento una sociedad en la que el trabajo humano viviente hubiera desaparecido por completo, es decir, en que toda la producción estuviese automatizada en un 100%. Claro está que, mientras nos encontremos en la fase intermedia –que es la que conocemos actualmente–, en la cual ya existe trabajo completamente automatizado, es decir, en la cual existen fábricas que ya no emplean obreros, mientras que existen otras en las que el trabajo humano sigue siendo utilizado, no aparece ningún problema teórico particular sino simplemente un problema

de transferencia de plusvalía de una empresa a otra. Se trata aquí de una ilustración de la ley de perecuación de la tasa de beneficio, ley que examinaremos más adelante.

Pero imaginemos este movimiento en su conclusión última. El trabajo humano queda totalmente eliminado de todas las formas de la producción, de todas las formas de servicio. En tales condiciones ¿puede subsistir el valor? ¿Qué sería de una sociedad en la que ya no hubiese nadie que tuviera rentas y en la que las mercancías continuaran teniendo un valor, y continuaran vendiéndose? Tal situación sería manifiestamente absurda. Se produciría una masa inmensa de productos cuya producción no crearía renta alguna, puesto que ninguna persona humana intervendría en su producción. Pero se intentaría “vender” dichos productos, que, sin embargo, ya no tendrían comprador. Es evidente que en una sociedad tal la distribución de los productos ya no se haría en forma de venta de las mercancías, venta que, por otra parte, sería totalmente absurda debido a la abundancia producida por la automatización general.

En otras palabras, la sociedad en la cual quedara totalmente eliminado el trabajo humano de la producción, en el sentido más general de la palabra, incluyendo los servicios, sería una sociedad en la cual el valor de cambio habría desaparecido igualmente. Lo cual prueba la validez de la teoría, puesto que en el momento en que el trabajo humano desaparece de la producción, el valor desaparece igualmente.

Fragment de *Tornar a encantar el món –El feminisme i la política dels comuns–*, de Silvia Federici:

Sobre l'acumulació primitiva, la globalització i la reproducció

Reconsiderar l'acumulació primitiva.

Començant amb el número de 1990 de *Midnight Notes* sobre les «noves tanques»,³ seguint amb la teoria de David Harvey sobre «l'acumulació per desposseïció»⁴ i els nombrosos articles sobre acumulació primitiva que s'han publicat a *The Commoner*,⁵ hi ha una bibliografia molt àmplia que ha estudiat el significat polític d'aquest concepte i que l'ha aplicat a una anàlisi de la «globalització». A aquest procés hi han contribuït molts artistes.

Un exemple remarcable el trobem a l'exposició del 2010 *The Potosí Principle*, presentada per artistes i conservadors alemanys, bolivians i espanyols,⁶ que van treballar per demostrar la continuïtat entre la imatgeria robada en diverses pintures colonials del segle XVI produïdes a la regió andina al moment àlgid de l'acumulació primitiva del «Nou Món» i la imatgeria procedent de les «noves tanques» que ha estat fonamental per al programa de globalització. L'obra d'escriptores feministes com Maria Mies, Mariarosa Dalla Costa i Claudia von Werlhof, que va identificar «fins a quin punt l'economia política moderna, fins ara, s'ha sustentat arreu en l'expropiació permanent i la privació del poder dels productors, dels homes, i encara més de les dones», també ha estat molt important en aquest context.⁷

Gràcies a aquests estudis i contribucions artístiques coneixem que l'acumulació primitiva no és un esdeveniment històric puntual confinat als orígens del capitalisme, com a punt de partida de «l'acumulació per se». És un fenomen constitutiu de les relacions capitalistes de tots els temps, eternament recurrent, «part del procés continu d'acumulació capitalista»⁸ i «sempre coetani amb la seva expansió».⁹ Això no significa que l'acumulació primitiva es pugui «normalitzar» ni que hàgim de menystenir la importància d'aquests moments en la història -els temps d'expulsions, guerres i

³ Midnight Notes Collective, *The New Enclosures*, *Midnight Notes* núm. 10 (1990).

⁴ David Harvey, *The New Imperialism* (Oxford: Oxford University Press, 2003).

⁵ Vegeu *The Commoner* núm. 2 (setembre de 2001), consultat el 2 de juny de 2018, <http://www.commoner.org.uk/?p%3D5>.

⁶ Alice Creischer, Max Jorge Hinderer i Andreas Siekmann, eds., *The Potosí Principle: Colonial Image Production in the Global Economy* (Colònia: Verlag der Buchhandlung Walther König, 2010).

⁷ Vegeu Mariarosa Dalla Costa, «Capitalism and Reproduction», a *Open Marxism, Vol. 3: Emancipating Marx*, eds. Werner Bonefeld, John Holloway i Kosmas Psychopedis (Londres: Pluto Press, 1995), p. 7-16; Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale* (Londres: Zed Books, 1986); Claudia von Werlhof «Globalization and the "Permanent" Process of "Primitive Accumulation: Example of the MAI, the Multilateral Agreement on Investment», *Journal of World-Systems Research* 6, núm. 3 (2000), p. 731, consultat l'11 de juny de 2018. <http://jwsr.pit.edu/ojs/index.php/jwst/article/view/199/211>.

⁸ Werlhof, op. cit., p. 142.

⁹ Maurizio Lazzarato, *The Making of the Indebted Man: An Essay on the Neoliberal Condition*, Semiotext Intervention Series no. 13 (Cambridge, MA: MIT Press, 2012), P.44.

invasions en què «grans masses humanes es veuen sobtadament i forçadament privades de mitjans de subsistència i se'ls aboca al mercat laboral com a proletaris gratuïts, sense protecció i sense drets».¹⁰

Significa, de tota manera, que hauríem de concebre la «separació del productor dels mitjans de producció» -per a Marx l'essència de l'acumulació primitiva- com una cosa que s'ha de restablir contínuament, especialment en temps de crisi capitalista, quan es qüestionen les relacions de classe i cal donar-los nous fonaments. Contràriament a la visió de Marx que amb el desenvolupament del capitalisme neix una classe treballadora que considera les relacions capitalistes «lleis naturals i racionals»,¹¹ la violència -el secret de l'acumulació primitiva en Marx-¹² sempre és necessària per establir i mantenir la disciplina de treball capitalista. No és sorprenent que, en resposta a la culminació d'un cicle de lluites sense precedents-anticoloniales, obreres, feministes- als anys seixanta i setanta, l'acumulació primitiva esdevingués un procés global i aparentment permanent,¹³ amb crisis econòmiques, guerres i expropiacions massives que llavors apareixen arreu del planeta com a condicions prèvies per a l'organització de la producció i l'acumulació a escala mundial. És un mèrit dels debats polítics que he esmentat que ara puguem entendre millor la «naturalesa de la força acorraladora amb què ens enfrontem»,¹⁴ la lògica que l'empeny i les conseqüències que té per a nosaltres. Perquè pensar en l'economia política mundial a través del prisma de l'acumulació primitiva és situar-nos immediatament en un camp de batalla.

Però per comprendre completament les implicacions polítiques d'aquest desenvolupament hem d'estendre el concepte d'acumulació primitiva més enllà de Marx en més d'una direcció. Primer hem de reconèixer que la història de l'acumulació primitiva no es pot entendre des del punt de vista d'un tema universal abstracte. Perquè un aspecte essencial del projecte capitalista ha estat la desarticulació del cos social mitjançant la imposició de diferents règims disciplinaris que produeixen una acumulació de «diferències» i jerarquies que afecten profundament com es viuen les relacions capitalistes. Per tant, tenim experiències diferents de l'acumulació primitiva, i cadascuna aporta una perspectiva particular sobre les relacions capitalistes necessàries per reconstruir la seva totalitat i desemmascarar els mecanismes amb els quals el capitalisme ha mantingut el seu poder. Això significa que la història de l'acumulació primitiva passada i present no es pot entendre totalment fins que s'escrigui, no només des del punt de vista dels treballadors assalariats del futur o del passat, sinó també des del punt de vista dels pobles esclavitzats, colonitzats i indígenes, les terres dels quals continuen sent l'objectiu principal del tancament, i els

¹⁰ Karl Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 1, ed. Frederick Engels (Londres: Penguin, 1990), p. 876.

¹¹ *Ibidem*, p. 899.

¹² Cito Werlhof, *op. cit.*, p. 733.

¹³ Vegeu Werlhof, *op. cit.*, p. 728-47.

¹⁴ Massimo De Angelis, *The Beginning of History: Value Struggles and Global Capitalism* (Londres: Pluto Press, 2007), p. 134.

múltiples subjectes socials el lloc dels quals no es pot assimilar a la història) dels assalariats dins la història de la societat capitalista.

Aquesta és la metodologia que vaig fer servir a *Caliban i la bruixa* per analitzar l'acumulació primitiva des del dels seus efectes sobre les «dones», el «cos», i la producció de la força de treball, argumentant que aquest enfocament ens ofereix una comprensió molt més àmplia dels processos històrics que han donat forma a l'ascens del capitalisme que no pas la que obtenim de l'obra de Marx, on l'explicació de l'acumulació primitiva se centra en les condicions prèvies a la formació de la mà d'obra assalariada.¹⁵ Des del punt de vista històric i metodològic hi ha hagut dos processos particularment essencials: a) la constitució del treball de reproducció -que és el treball de reproduir individus i mà d'obra- com a «treball de les dones» i com a esfera social a part, aparentment situat fora de l'esfera de les relacions econòmiques i, com a tal, devaluat des d'un punt de vista capitalista, un desenvolupament paral·lel a la separació de la pagesia de la terra i la formació d'un mercat de matèries primeres; b) la institucionalització del control de l'estat sobre la sexualitat i la capacitat de reproducció de les dones per mitjà de la criminalització de l'avortament i la introducció d'un sistema de vigilància i càstig que literalment expropiava els cossos de les dones.

Aquests dos desenvolupaments, que han estat característics de l'extensió de les relacions capitalistes a cada període històric, han tingut conseqüències socials crucials. L'expulsió del treball reproductiu de les esferes de les relacions econòmiques i la seva relegació fal·laç a l'esfera «privada», «personal», «externa» a l'acumulació de capital i, sobretot, «femenina», l'ha fet invisible com a treball i n'ha naturalitzat l'explotació.¹⁶ També ha estat la base per a la institució d'una nova divisió sexual del treball i d'una nova organització de la família, que subordina les dones als homes i que diferencia encara més les dones i els homes en el terreny social. Al mateix temps, l'apropiació de l'estat dels cossos de les dones i de la seva capacitat reproductiva va ser el principi de la seva regulació dels «recursos humans», la seva primera intervenció «biopolítica», en el sentit foucaultí de la paraula,¹⁷ i la seva contribució a l'acumulació de capital en tant que és essencialment la multiplicació del proletariat.¹⁸

Com ja he exposat, les caceres de bruixes dutes a terme a molts països d'Europa i a les regions andines als segles XVI i XVII, que van portar a l'execució de centenars de milers de dones, van ser fonamentals per a aquest procés. Cap dels canvis històrics en l'organització del treball reproductiu que he assenyalat hauria estat possible actualment sense un atac radical al poder social de les dones, de la mateixa manera

¹⁵ Silvia Federici, *Caliban i la bruixa. Dones, cos i acumulació primitiva* (Barcelona: Virus editorial, 2018). Trad. Marta Pera.

¹⁶ Vegeu *Caliban i la bruixa*, especialment el capítol 2; Leopoldina Fortunati, *L'arcano della riproduzione: Casalinghe, prostitute, operai e capitale* (Venècia: Marsilio, 1981).

¹⁷ Michel Foucault va emprar el concepte de «biopolítica» per descriure una nova forma de poder que va emergir a Europa al segle XVIII i es va exercir mitjançant la regulació de processos de vida tals com la salut, la malaltia i la procreació.

¹⁸ Marx, *Capital*, vol. 1, p. 764.

que el desenvolupament capitalista no podria haver reeixit sense el comerç d'esclaus o la conquesta d'Amèrica sense un impuls imperial implacable i continuat fins avui i la construcció d'una xarxa de jerarquies racials que han dividit efectivament el proletariat mundial.

L'acumulació primitiva i la reestructuració de la reproducció social en l'economia global

És partint d'aquests fets i amb aquest marc teòric en ment que, en aquest assaig, analitzo la «globalització» com un procés d'acumulació primitiva, aquesta vegada imposat a escala mundial.

Aquesta visió sens dubte es contraposa amb la teoria neoliberal que celebra l'expansió de les relacions capitalistes com una prova de la «democratització» de la vida social. Però també contrasta amb la visió de la reestructuració de l'economia global dels marxistes autonomistes, que, centrant-se en la revolució de la informàtica i de la informació i el creixement del capitalisme cognitiu, descriu aquesta fase del desenvolupament capitalista com un esglaió cap a l'autonomació del treball.¹⁹ Jo mantinc, en canvi, que el pilar d'aquesta reestructuració ha estat un atac concertat als nostres mitjans de reproducció més bàsics, la terra, la casa i el salari, destinat a expandir la mà d'obra mundial i a reduir dràsticament el cost del treball,²⁰ L'ajust estructural, el desmantellament de l'estat del benestar, la financerització de la reproducció, que condueixen a l'endeutament i a la crisi hipotecària, i a la guerra: han calgut diverses polítiques per activar el nou impuls d'acumulació. Però en tots els casos ha comportat la destrucció del nostre «bé comú», i no ha canviat en res que al llarg dels anys els seus arquitectes s'hagin multiplicat amb l'arribada de la Xina i altres poders capitalistes emergents, que s'han unit al Banc Mundial, al Fons Monetari Internacional, a l'Organització Mundial del comerç, i els governs que donen suport a aquestes institucions com a competidors en el festí. Darrere de les aparences nacionalistes i les diverses particularitats només hi ha una lògica que impulsa les noves formes d'acumulació primitiva: formar una mà d'obra reduïda al treball abstracte, pura força de treball, sense garanties, ni protecció, preparada perquè la destinin d'un lloc a l'altre, d'una feina a l'altra, en la major part dels casos amb contractes temporals i els salaris més baixos possible.

¹⁹ Em refereixo aquí a l'argument desenvolupat per Hardt i Negri en diverses obres, d'*Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000) a *Commonwealth* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009) que en l'actual fase de desenvolupament capitalista, presumptament caracteritzada pel domini tendencios del treball immaterial, els capitalistes es retiren de l'organització del procés de treball, de manera que els treballadors assoleixen un grau més elevat d'autonomia i control sobre les seves condicions de treball. Aquesta teoria segueix Marx en el sentit que accentua el caràcter progressiu del desenvolupament capitalista, vist com l'actualització (forçada) dels objectius expressats per les lluites dels treballadors, que el capitalisme, en contra dels propis interessos, ha d'incorporar per reactivar el procés d'acumulació. Per a una crítica d'aquesta teoria i particularment del concepte de capitalisme cognitiu, vegeu George Caffentzis i Silvia Federici, «Notes on Edu-factory and Cognitive Capitalism», a *Toward a Global Autonomous University: Cognitive Labor, the Production of Knowledge, and Exodus from the Education Factory*, eds. El col·lectiu Edu-factory (Brooklyn: Autonomedia, 2009), P. 119-24; Federici, «On Affective Labor», a *Cognitive Capitalism, Education and Digital Labor*, eds. Michael A. Peters i Ergin Bulut (Nova York: Peter Lang, 2011), p. 57-74.

²⁰ Silvia Federici, *The Reproduction of Labor-Power in the Global Economy, a Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (Oakland: PM Press, 2012).

Quin és el significat polític d'aquest desenvolupament? Encara que acceptem que l'acumulació primitiva és una part endèmica de la vida i el treball en el capitalisme (tal com ha insistit Massimo De Angelis, entre d'altres),²¹ com podem explicar el fet que després de cinc-cents anys d'explotació implacable de treballadors arreu del planeta la classe capitalista, amb les seves diverses materialitzacions, encara necessiti empobrir multituds arreu del món?

No hi ha una resposta evident a aquesta pregunta. Però si tenim en compte com la globalització està canviant l'organització de la reproducció social, podem arribar a unes quantes conclusions preliminars. Podem veure que el capitalisme només pot proporcionar bosses de prosperitat a poblacions de treballadors limitades per períodes limitats de temps, a punt per destruir-los (com ha fet durat les darreres dècades a través del procés de globalització) tan aviat com les seves necessitats i desitjos excedeixin els límits que imposa la recerca de rendibilitat. Veiem, en particular, que la prosperitat limitada que els treballadors assalariats de països industrials van poder aconseguir en el període posterior a la Segona Guerra Mundial mai no es va pretendre que fos generalitzada. A mesura que s'estenia la revolta de les plantacions colonials de l'Àfrica i l'Àsia cap als guetos, les fabriques, les universitats, les cuines i fins i tot als fronts de guerra, cosa que desgastava l'intercanvi fordista entre salaris més alts i més productivitat i l'ús de les colònies (externes i internes) com a reserves de mà d'obra barata i no remunerada, la classe capitalista va recórrer a l'estratègia que sempre ha utilitzat per fer front a les seves crisis: la violència, l'expropiació i l'expansió del mercat laboral mundial.

Caldria un Marx per descriure les forces socials destructores que s'han mobilitzat per a aquesta tasca. Mai abans tanta gent havia estat atacada des de tants fronts alhora. Hem de tornar al comerç d'esclaus per trobar formes d'explotació tan brutals com les que la globalització ha generat en tantes parts del món. No només està reapareixent l'esclavatge en diverses formes, sinó que han tornar les fams i han aparegut formes inhumanes d'explotació inimaginables als anys seixanta i setanta del segle passat, com el tràfic d'òrgans humans. En alguns països, fins i tot ha reviscolat la venda de cabells, fet que recorda les novel·les del segle XIX. Més comunament, en els més de vuitanta països afectats, la globalització ha representat una història de malalties sense tractar, infants desnodrits, pèrdua de vides i desesperació. L'empobriment en una gran part del món ha assolit unes proporcions mai vistes, que ara afecten un 70% de la població.

Només a l'Àfrica subsahariana el nombre de persones que viuen en la pobresa i patint fam i desnutrició cròniques havia arribat als 239 milions,²² mentre que a banda i banda del continent es desviaven obscenament quantitats enormes de diners als bancs de Londres, París i Nova York.

²¹ De Angelis, op. cit., 136-41.

²² Segons estadístiques publicades per la FAO (Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació), que també calcula que prop de mil milions de persones actualment pateixen pobresa i fam arreu del món; vegeu «Africa Hune Facts», Hunger Notes, consultat el 2 de juny de 2018, <https://www.worldhunge.org/africa-hunger-poverty-facts/>.

Igual com en la primera fase de desenvolupament capitalista, les més afectades per aquestes polítiques van ser les dones, especialment les dones d'ingressos baixos i les dones de color que en comunitats d'arreu del món no tenen els mitjans per reproduir-se, ni elles ni les seves famílies, o que només ho poden fer venent el seu treball al mercat mundial de treball i reproduint altres famílies i altres fills, no els seus, en unes condicions que les separen de la seva comunitat i fan que el seu treball reproductiu sigui més abstracte i subjecte a múltiples formes de restricció i vigilància. Com a alternativa, n'hi ha moltes que donen els seus fills en adopció, fan de mares de lloguer, o (cosa més recent) venen els seus òvuls a laboratoris mèdics per fer recerca sobre les cèl·lules mare. També tenen menys fills, perquè la necessitat d'assegurar-se uns ingressos té un efecte esterilitzador. Però a tot arreu la seva capacitat de controlar la pròpia reproducció està sota amenaça. Paradoxalment –i tornant a recapitular les condicions mateixes que van conformar l'entrada de les dones a la societat capitalista i van instigar dos segles de caceres de bruixes- la mateixa classe política que gairebé fa impossible que les dones es mantinguin a elles i les seves famílies les criminalitza quan intenten avortar. Als Estats Units, només el fet d'estar embarassada posa les dones pobres, especialment les negres, en un perill constant de detenció.²³

Les dones també són objecte de control a causa de les seves activitats de subsistència, especialment per la seva participació- sobretot a l'Àfrica- en l'agricultura de subsistència, que interfereix en l'intent del Banc Mundial de crear mercats de terrenys i posar tots els recursos naturals en mans d'empreses comercials. Com ja he escrit en altres publicacions,²⁴ el Banc Mundial ha adoptat la creença que només el diner és productiu, mentre que la terra és estèril i una causa de pobresa si «només» s'utilitza per a la subsistència.

Així, el banc no només ha fet campanya en contra de l'agricultura de subsistència mitjançant les lleis de reforma agrària, la coacció individual i l'abolició de la tradicional tinença de la terra, sinó que a més no ha escatimat esforços per posar les dones sota el control de les relacions monetàries, per exemple mitjançant la promoció dels microcrèdits, una política que ja ha convertit milions de persones en servents endeutats dels bancs i les ONG que gestionen els préstecs.²⁵

Així, després d'anys de promoure el control de la població mitjançant vendes massives d'anticonceptius, el banc ara obté el mateix resultat impedit que les dones es guanyin la vida amb l'agricultura de subsistència, que (contràriament al que afirma) per a

²³ Vegeu Lynn M. Paltrow i Jeanne Flavin, «Arrests of and Forced Interventions on Pregnant Women in the United States, 1973-2005: Implications for Women's Legal Status and Public Health», *Journal of Health Politics, Policy and Law* 38, núm. 2 (abril 2013); Lynn M. Paltrow i Jeanne Flavin, «New Study Shows Anti-Choice Policies Leading to Widespread Arrests of and Forced Interventions on Pregnant Women», *Rewire News*, 14 de gener de 2013, consultat el 2 de juny de 2018, <https://rewire.news/article/2013/01/14/new-study-reveals-impact-post-roe-v-wade-anti-abortion-measures-on-women/>.

²⁴ Silvia Federici, «Witch-Hunting, Globalization and Feminist Solidarity in Africa Today», *Journal of International Women's Studies* 10, núm. 1 (2008): p. 21-35; reimprès a Federici, *Witches, Witch-Hunting, and Women* (Oakland: PM Press, 2018), p. 60-86.

²⁵ Vegeu Lamia Karim, *Microfinance and Its Discontents: Women in Debt in Bangladesh* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2011).

milions de persones representa la diferència entre la vida i la mort.²⁶ És important afegir que la violència institucional en contra de les dones i la devaluació de les activitats entorn de les quals s'han construït les seves vides tenen com a equivalent un increment documentat de violència exercida contra elles pels homes de la seva comunitat.

Perquè, davant la disminució dels salaris i la reducció de l'accés a la terra, n'hi ha molts que veuen el treball i el cos de les dones, i en molts casos el treball i la vida de les dones, com el seu pont cap al mercat mundial, com és el cas del tràfic de dones i els assassinats relacionats amb el dot. La cacera de bruixes també ha tornat amb la globalització, i en moltes regions del món -a l'Àfrica i a l'Índia especialment- la duen a terme homes joves desocupats, delerosos d'adquirir les terres de les dones, a qui acusen de ser bruixes.²⁷

Es podrien donar nombrosos exemples en què el procés de globalització recupera antigues formes d'acumulació primitiva. El meu objectiu principal, però, no és descriure les formes específiques que ha adoptat aquest retorn a l'acumulació primitiva, sinó entendre què revela sobre la naturalesa del sistema capitalista i què projecta per al futur.

La primera certesa que ens aporta aquest enfocament és que l'acumulació capitalista continua sent una acumulació de mà d'obra, i com a tal continua requerint la producció de misèria i escassetat a escala mundial. Continua exigint la degradació de la vida humana i la reconstrucció de jerarquies socials i divisions basades en el gènere, la raça i l'edat. I el que és més important, a base de persistir després de cinc-cents anys de desenvolupament capitalista, aquests «pecats originals» demostren ser aspectes estructurals del sistema capitalista, i impedeixen qualsevol possibilitat de reforma. Certament, els programes econòmics i socials que el capital internacional ha implementat per derrotar els moviments d'alliberament dels anys seixanta i setanta del segle XX per ells mateixos garanteixen que la desposseïció (de terrenys i de tots els drets adquirits), la precarietat d'accés als ingressos monetaris i al treball, una vida sota la incertesa i la inseguretat i la intensificació de les jerarquies racials i sexuals seran les condicions de producció de les futures generacions. És evident, per exemple, que a base d'erosionar l'autosuficiència de cada regió i de crear una interdependència econòmica total, fins i tot entre països distants, la globalització no només genera crisis alimentàries recurrents sinó també una necessitat d'explotació il·limitada de mà d'obra i de l'entorn natural.

Igual com en el passat, la fundació d'aquest procés és el tancament de terres. Actualment és tan extensiu que fins i tot zones de vida agrícola que fins ara havien romàs intactes i havien permès a les comunitats agrícoles de reproduir-se, ara s'han privatitzat i se n'han apropiat els governs o les companyies per extreure'n minerals o

²⁶ Sharon Hostetler et al., «Extractivism»: A Heavy Price to Pay (Washington, DC: Witness for Peace, 1995), p. 3.

²⁷ Ibidem, p. 3.

per a altres explotacions comercials. Així l'«extractivisme»²⁸ triomfa en moltes regions, agreujat per l'acapament de terres per al biocombustible, la propietat comunal de terres s'ha extingit legalment, i la desposseïció és tan massiva que ens acostem ràpidament a l'estadi descrit per Marx: «Una part de la societat exigeix un tribut de l'altra pel sol dret a viure a la terra, igual com la propietat de les terres en general implica el dret dels propietaris a explotar la superfície de la terra, les entranyes de la terra, l'aire i conseqüentment el manteniment i el desenvolupament de la vida».²⁹

A l'Àfrica, en particular, es calcula que si continua la tendència actual, cap a la meitat del segle el 50% de la població del continent en viurà a fora. Això, però, potser no serà una situació excepcional.

A tot arreu, a causa de l'empobriment i del desplaçament que ha causat la globalització, la figura del treballador ha esdevingut la del migrant, de l'itinerant,³⁰ del refugiat. La velocitat a la qual pot viatjar el capital, destruint al seu pas les economies locals i les lluites, i l'impuls imparable per escórrer fins a l'última gota de petroli i tots els minerals que hi ha a les entranyes de la terra accelera aquest procés.

No és sorprenent que, amb aquestes circumstàncies, l'esperança de vida de la classe treballadora estigui disminuint fins i tot en països «rics» com Alemanya i els Estats Units, on els «pobres» solen viure uns quants anys menys que els seus pares, per primera vegada des de la Segona Guerra Mundial.³¹ D'altra banda, hi ha països del

²⁸ L'extractivisme és la política mitjançant la qual els governs financen els seus programes econòmics i polítics exportant els recursos minerals dels seus països, una pràctica que, segons els crítics, genera pobresa i un procés de colonització interna. Aquest terme l'han utilitzat especialment teòrics socials de l'Amèrica Llatina (per exemple Alberto Acosta, Louis Tapia, Raúl Zibechi, Maristella Svampa) per descriure i criticar les polítiques econòmiques de governs suposadament progressistes com els de Bolívia, l'Equador i el Brasil.

²⁹ Marx, op. cit., vol. 3.

³⁰ Aquest és el terme que utilitza Randy Martin per descriure aquest procés a *Financialization of Daily Life* (Filadèlfia: Temple University Press, 2002).

³¹ Maurizio Lazzarato informa que a Alemanya l'esperança de vida dels assalariats amb ingressos baixos va baixar dels 77,5 anys el 2001 als 75,6 el 2011, mentre que a l'Alemanya de l'Est ha passat dels 77,9 als 74,1. Lazzarato comenta que a aquest ritme, amb vint anys més de retallades i «esforços per "salvar" la Seguretat Social», l'edat de la jubilació coincidirà finalment amb l'edat de la defunció; *The Making of the Indebted Man*, p. 177. Als Estats Units, també, els «pobres» viuen menys. Segons l'edició de l'agost del *Journal of Health Affairs*, del 1990 al 2008 hi va haver una davallada en l'esperança de vida entre els negres i entre homes i dones blancs que no havien acabat l'ensenyament mitjà. L'estudi va concloure que els homes blancs amb setze anys o més d'educació viuen catorze anys més que els homes negres amb menys de dotze anys d'educació, i que les diferències van en augment. El 1990, els homes i les dones amb més estudis vivien 13,4 i 7,7 anys més, respectivament, que els que tenien menys estudis. La conclusió més xocant d'aquests estudi és el ritme al qual s'ha eixamplat aquesta diferència. Per exemple: «El 1990 la diferència en esperança de vida entre les dones amb més i menys estudis era d'1,9 anys; ara és de 10,4 anys». Deirdre Griswold, «Racism, Schooling Gap Cuts Years from Life», *Workers World*, 27 de setembre de 2012, consultat el 2 de juny de 2018, <https://www.workers.org/2012/09/27/racism-schooling-gap-cut-years-from-life/>. Sobre la disminució d'esperança de vida entre blancs als EUA, vegeu Linda Tavernes *New York Times*, 20 de setembre 2012. Tavernese escriu que entre els blancs amb menys estudis l'esperança de vida ha disminuït de quatre anys entre el 1990 i el l'epidèmia opioide. Vegeu Olga Kazan, «A Shocking Decline in American 2012. El declivi en l'esperança de vida s'ha accelerat en anys recents a causa de Expectancy», *Atlantic*, 21 de desembre de 2017, consultat el 21 de juny de 2018, <https://www.theatlantic.com/health/archive/2017/12/life-expectancy/54090>

«Tercer Món» que s'estan acostant a una situació similar a la dominava entre els segles XVI i XVIII, en què la classe treballadora amb prou feines era capaç de reproduir-se. Efectivament, l'argument de Marx a *El manifest comunista* que el desenvolupament capitalista produeix l'empobriment absolut de la classe obrera ara es pot verificar empíricament. Som testimonis de la migració incessant del «sud» cap al «nord» des de finals dels anys vuitanta del segle XX, motivada principalment per la necessitat econòmica i les múltiples guerres que està generant l'avidesa corporativa pels recursos minerals. Ens diuen que aquest empobriment no té remei. La classe capitalista (que s'assegura plausiblement mitjançant els arsenals militars que, ens o no, el 99 % no tingui alternatives a viure sota el capitalisme, i confiada que el seu abast mundial li garantirà mercats importants i provisions de mà d'obra de sobres) ara ja no s'esforça a fer creure que progressa, afirma que les crisis i les catàstrofes són aspectes inevitables de la vida econòmica i corren a eliminar les garanties que els treballadors havien aconseguit amb més d'un segle de lluita.

De tota manera, jo afirmaria que aquesta confiança està fora de lloc. Sense cedir a cap mena d'optimisme, cosa que seria irresponsable davant la devastació horrible dels nostres ulls, afirmaria que arreu del món està prenent forma la consciència -que cada vegada més es tradueix en acció- que el capitalisme és «insostenible» i que crear un sistema socioeconòmic diferent és la tasca més urgent per a la majoria de la població mundial. Perquè qualsevol sistema que sigui incapaç de reproduir la seva mà d'obra i no tingui més que crisis per oferir està condemnat. Si després d'explotar cada racó del planeta durant segles el capitalisme no pot garantir les mínimes condicions de reproducció a tothom i ha de continuar enfonsant milions de persones en condicions de vida miserables, aquest sistema està arruïnat i cal substituir-lo. A més, no hi ha cap sistema polític que es pugui sostenir a la llarga purament per la força. I en canvi, és clar que la força és l'únic de què disposa el sistema capitalista i que actualment només es pot mantenir per la violència que mobilitza en contra dels seus oponents.

Preguntes

L'objectiu d'aquestes preguntes és aplicar els conceptes que s'han anat explicant a la nostra realitat, algunes d'elles requeriran d'informació que no surt explícitament a la formació, però que es pot trobar a la xarxa.

1ª part

- Expliqueu breument la diferència entre anàlisi econòmica i l'economia política.
- Quines forces productives principals trobem arreu dels territoris dels PPCC? Expliqueu la divisió territorial que utilitzeu.
- Les forces productives traspassen fronteres autonòmiques? Creieu que els territoris amb les mateixes forces productives són semblants?

2ª part

- Quina relació hi ha entre l'excedent de producte social i el procés d'acumulació capitalista? Què és la plusvàlua en aquest procés?
- Quina funció té la regularització del treball en la teoria marxista de l'alineació?
- L'economia actual està formada per treball socialment innecessari?

3ª part

- Quin paper té la violència en el procés d'acumulació primitiva?
- Quins processos han afectat a les dones i han sigut crucials per al procés d'acumulació?
- Quins mitjans derivats de la globalització s'han emprat en l'última etapa del procés d'acumulació? Quins efectes ha tingut sobre les dones e classe treballadora?

Annex

Ernest Mandel, 1962, *Tratado de economía marxista, Tomo I.* :
<https://teoriasociologica.files.wordpress.com/2014/09/107091062-ernest-mandel-tratado-de-economia-politica-tomo-i.pdf>